

A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez*

MARTON GÉZA**

Jog-e a nemzetközi jog? És ha igen, mi címen tarthat igényt e nevezetre? Ez az a kérdés, melyet a háború eseményei az elméleti vizsgálódások csendes műhelyeiből előrántva égetően praktikussá, úgyszólván mindennapi megbeszélés tárgyává tettek. A laikus publikum – ideértve a jogászközönség nagy részét is – a rendszerré vált s gyakran elrémitő visszaélések hatása alatt lemondó tagadással felelt e kérdésre s hajlandó lett az eseményekben a nemzetközi jog teljes csődjét látni s attól a jog elnevezésre való igényt is megtagadni. Ezen a közfelfogáson nemigen tudtak változtatni azok az igen tekintélyes helyekről, a nemzetközi jog külföldi és hazai kiváló művelői ajkáról jött megnyilatkozások sem, melyek a napi események közeli szemhatárán felülemelkedve, a nemzetközi jognak a jelen megpróbáltatásaiból újult erővel és fénnel leendő kiemelkedését és a jövőben az eddiginél messze kiterjedtebb és hathatósabb uralmát jósolják.

Közvélemény és jogász irodalom azonban, – ez utóbbi is a hadiesemények felriasztó hatása alatt állva, – egyaránt inkább a nemzetközi jog mai krízise szempontjából és elkerülhetetlenül bizonyos érzelmi árnyalattal tárgyalják a kérdést, nem igen tudva a jelen és közelmúlt izgató jelenségeinek hatóköréből visszavinni azt a hideg, objektív, tudományos vizsgálódás azon területére, ahova annak eldöntése mégis tartozik s ahol az már a háború előtt is, mint különös aktualitás nélkül is elsőrendű érdekességű téma, sokszor foglalkoztatta az elméket.¹

* Különlenyomat az Ügyvédek Lapjából, Budapest, 1916., „Globus” Pénzüntézetek Műintézete és Kiadóvállalat Részvénytársaság.

** Marton Géza (1880–1957) a magyar romanisztika és civilizisztika kiemelkedő alakja. 1907-től a máramarosszigeti, majd 1919-től a kecskeméti református jogakadémián tanított, 1921-től a debreceni, 1937-től 1957-ig pedig a budapesti egyetem tanára volt. 1939-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, munkásságát 1957-ben Kossuth-díjjal ismerték el.

¹ A kérdés irodalma (mellőzve a közkézen forgó rendszeres nemzetközi jogi munkákat) a következő: Lásdon: *Das Culturideal und der Krieg*. Berlin, 1868. U. a. *Prinzip und Zukunít des Völkerrechts*, Berlin, 1871. Martens: *Le fondement du droit international*, Rev. ae aroit intern. 1882. 244 s. k. Rollin – Jacquemyns: *Les principes philosophiques du droit intern.*, Rev. d. dr. int. 17. és 18. köt. Pillét: *Le droit intern, public, ses éléments, son domain, son objet*. Rev. gén. d. droit int. 1. köt. Kebedgy: *Contribution a l'étude de la sanction du droit intern*. R. de dr. int. 29. köt. (1897.) 113-125. Fricker: *Das Problem des Völkcrrechts*. Zschr. f. d. ges. Staatswiss. 28. köt. U.a.: *Noch einmal das Problem des Völkerrechls*. U.o. 34. köt. Triepel: *Völkerrecht und Landesrecht*, Leipzig, 1899. Pfenninger: *Der*

Bár a háborús aktualitás kapcsán, de az érintett érzelmi momentumok teljes kihagyásával legyen szabad itt revízió tárgyává tenni a kérdést. Azt hiszem, a háború mai stádiumában már megvan az enemű tárgyilagos vizsgálódásnak is jogosultsága, másfelől a háború ma már leszűrhető tanulságai is nem egy pontra fognak új, megvilágítást vetni. Talán az ellen sem fog senki illetékességi kifogást emelni, hogy nem céhbeli író, hanem más jogterületek munkása mondja el az alábbi lapokon a kérdéssel kapcsolatos jogdogmatikai és jogtörténeti reflexióit.

I. Az argumentum, melyre támaszkodva a pesszimista közvélemény a nemzetközi jogtól a jogiság minőségét megtagadja, az, hogy a nemzetközi jognak nincs pozitív, tételezett és intézményesen is biztosított szankciója. Hogyan volna jog egy megállapodás, egy szabály, melyet az erősebb tetszése szerint félrelökhet? Micsoda jog az, melyet a legdurvább megsértés után sem követ a kényszer, az ellenszegülő akarat apodiktikus erejű meghajlítása, vagy ha kell, megtörése?

Be kell vallani, hogy ez argumentum nyomasztó súlyát éreznie kell minden gondolkodó főnek, bármily szeretettel és vágyódással csüggyön is a nemzetközi jog létén és erősödésén. És be kell látni azt is, hogy a közvélemény itt valóban velejénél fogta meg a dolgot, midőn a szankció hiányában látja a nemzetközi jog jogi minőségének akadályát.

Ugyanez a főérv a nemzetközi jog jogiságának tudományos tagadói részéről is.² Mert az a másik két szempont, melyet ez elméleti kételkedők még felhozni szoktak: 1. hogy a nemzetközi jognak nincs szervezett törvényhozása, 2. nincsenek szervezett bíróságai, – nagyon keveset mond. Az első pontra nézve elég rámutatni a szokásjogra, mely hajdan kizárólagos, de ma is bedughatatlan és jelentőségében le nem becsülhető forrása az államon belüli jognak, ami világosan mutatja, hogy a jogszabályt megteremtheti maga a szervezetlen társadalom minden törvényhozó orgánum jelenléte nélkül is; a második pontban említett hiány pedig lényegében a szankció hiányával függ össze, mert hisz a bíróság épp a szankció megvalósítója, így ennek hiánya külön ellenargumentumként nem szerepelhet.

Mindenesetre azonban az elsősorban említett argumentum, a szankció hiánya, magában véve is elég súlyos ahhoz, hogy azokat, kik viszont a nemzetközi jog jogiságát védik, e törekvésüknél a legkomolyabb feladat elé állítsa. Az elválasztó kritériumul ugyanis, mely a jogi normákat egyéb társadalmi (erkölcsi, vallási, szokás-, divat-, illembeli) normáktól megkülönbözteti, mindenesetre – mondjuk egyelőre így – legszembetűnőbben az a körülmény kínálkozik, hogy a jogparancs megvalósulása szervezett kényszerrel van biztosítva, ellenben a többi parancsoké nincs. Annak tehát, aki a nemzetközi parancs jogiságát állítja, szükségképpen az alábbi két alternatíva egyikét kell választania és követnie: a) vagy – elismerve a szankció fogalomalkotó szerepét a jogban –, e szankció meglétét kell bizonyítania a nemzetközi jognál is, vagy b) arra az elvi álláspontra kell helyezkednie, hogy a szankció nem lényeges kelléke a norma jogiságának.

Rechtsbegriff und seine Anwendung auf das Völkerrecht Areh. f. öff. Recht 17. köt. (1902.) — A háborús irodalom idevonatkozó részének bibliográfiáját 1.: Kriegsrecht-Spruchsammlung 1914/1915. der Deutschen Jur. Zeitung 9. s. k. I.

² Az irodalmat I. Lasson-nál: Prinzip u. Zukunft des Völkerrechts 157. s. k. 11. Despagnet-nél: Cours de droit international public, 40. §.

Mindkét útnak vannak követői. Az első csoportba tartozók a nemzetközi jog szankcióját fennforogni látják azokban az óriási horderejű hátrányos következményekben, melyeket a nemzetközi szabályok negligálása maga után vonna a szabálysértő államra a nemzetközi társadalom többi tagjaitól eredőleg, továbbá a történelmi igazságszolgáltatásban, („*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*” – Schiller), a közvélemény nyomásában, stb.³

Azonban azt hiszem, ez érvelés fogyatékoságát nem nehéz kimutatni. Az a nyomás, melyet a többi államok remélhető magatartása gyakorol az egyes államra a nemzetközi szabályok megtartása érdekében, kétségtelenül garanciája ugyan – mint Liszt óvatosan kifejezi magát – a nemzetközi jognak, azonban garanciája, és pedig nagysúlyú, messze kiható garanciája van általában az összes társadalmi parancsok fontosabbjainak is. A kérdés nem is az, hogy van-e garanciája a nemzetközi jognak, hanem az, hogy ez a garancia azonos-e azzal a szankcióval, mely a jogszabályokat jellemzi. Már pedig azt hiszem, minden különösebb bizonyítgatás nélkül is belátható, hogy ez a garancia éppen nem az a fix, tételes, feltétlen erővel ható szankció, melyet a jog fogalma megkíván. Ha valaha lehetett ez iránt kétely, úgy azt a mostani háború eseményei minden látó ember szeme elől eloszlatták. E garancia, ha képes is rendes, békés időkben a nemzetközi jog szabályait precíz érvényesülésre juttatni, úgyszólván teljesen felmondja a szolgálatot a háborús izgalmak közepette, tehát éppen akkor, mikor a legnagyobb szükség volna rá. Különben is szemmel látható, és az alábbi fejtegetések során még bővebb megvilágítást is fog nyerni, hogy működése még a békés nemzetközi szabályok hátterében is teljesen az erkölcsparancs szabályozatlan szankciójával azonos.

Az e csoportba tartozó írók nézetével tehát itt nem látjuk szükségét bővebben foglalkozni.

Nagyobb figyelmet érdemel azonban a másik nézet, azoknak az íróknak nézete, kik elvileg tagadják, hogy a szankció fogalomalkotó kelléke volna a norma jogiságának s ez alapon állítják a nemzetközi jog jog-voltát.

E csoport hívei tételük bizonyítását legkönnyebben úgy vélik teljesíthetni, hogy utalnak arra, hogy az államonbelüli jogban is vannak szankcióatlan tételek (*leges imperfectae*), amelyeknek jogiságát még sem lehet tagadni, amiből önként következne, hogy a szankció nem elengedhetetlen kelléke a jognak, így annak hiánya nem akadály a nemzetközi jog jogvoltának sem. Ilyen szankcióatlan jogi normáként szokták felhozni a magánjogból a természetes *obligatio*kat, az államjogból az alkotmányjog legfőbb, legvégső tételeit.⁴

Mielőtt tovább mehetnénk, le kell számolnunk ez ellenvetéssel.

Ami először is a természetes *obligatio*okra való hivatkozást illeti ez teljesen helytelen és jogosulatlan. A természetes *obligatio* ugyanis nem szankcióatlan, hanem csupán a rendestől eltérő, annál gyengébb szankciójú tétel. A magánjogok rendes szankciója

³ Így Liszt: *Völkerrecht* 1. §. II. 3. (Liszt könyvének utolsó (10-ik), a háború alatt megjelent kiadását nem volt módomban használni. Az idézés a 9. kiadás után történt.) Bonfils: *Lehrb. d.*

Völkerr. 29. §. Kebedgy: *Revue de dr. int.* 29. 113. s. k. Despagnet: *Cours* 39. §. – Nálunk Csarada: *Nk. jog* 12. 1. Gralz: *Nk. jog.* 4. 1. (futólagosan).

⁴ Ullmann: *Völkenccht.* 2. kiad. 15. 1., Despagnet: *Cours* 3. kiad. 43. 1., az utóbbiakra Jhering is: *Der Zweck im Recht*, 4. kiad. 251. s. k. I. Thon: *Rechtsnorm und subj. Recht* 67.1.

a kereset. Ez a kereset az csupán, ami a természetes *obligatió*nál hiányzik, de egyéb szankciók vannak (a teljesítés visszakövetelésének megtagadása, kompenzáció, zálogjogi s egyéb megerősítés lehetősége, stb.). A szankció csak tartalmilag más, mint rendesen: nem direkt kikényszerítés, hanem a *condictio indebiti* megtagadása, *exceptio*-adás etc. Ez a szankció, bár kevésbé súlyos, de formailag épp oly fix, szervezett, határozott, aminő a jogi szankció általában: a lerótt természetes tartozás visszakövetelését tiltó parancs mögött épp úgy áll az állam összes bírói, végrehajtói hatalma, mint a fizetést rendelő parancs mögött. Ha pedig valaki természetes *obligatio* alatt akarja érteni a fenténél tágabb értelemben és az általánosan követett nyelvhasználattól eltérőleg az olyan tartozást is, amelynek egyáltalában semmi jogi hatálya nincs, (V. ö. Windscheid: Pand. II. 287. §. 3. és 4. jegyz. pl. közelállók részéről keresztelési, lakodalmi ajándékok adására, kapott ajándék viszonzására, stb. vonatkozó kötelezettséget): akkor az ilyen „tartozás” csakugyan nem jogi tartozás, az ennek teljesítésére szóló parancs csakugyan nem jogparancs.

Sokkal nehezebb a dolog a másodsorban említett alkotmányjogi tételeknél. Minden alkotmány, az államélet legmagasabb szervezeteinek működését szabályozó részeiben tartalmaz oly tételeket, melyeknek kényszererővel való biztosítása kivihetetlen. Ilyen pl. a mi közjogunknak az a tétele, hogy a király magát megkoronáztatni, a hitlevelet kiadni, az alkotmányra esküt tenni, az országgyűlést három hó alatt összehívni tartozik, stb. Ezeket a tételeket szankcióval ellátni lehetetlenség, mert nincs elfogadható mód a szankció megszervezésére. „Az államhatalmi kényszerítő gépezet egy bizonyos pontján be kell állania annak, hogy a kényszerítettség megszűnik és csak a kényszerítés marad meg, épp úgy, mint egy másik, ellenkező ponton a kényszerítés szűnik meg és csak a kényszerítettség marad fenn” – mondja Jhering (i.m. 254.). A legfőbb államhatalmi szerv felelőtlen, mert nincs alkalmas mód jogilag felelőssé tenni, éppen mert legfőbb. S ezen nem változtatnak negatív jellegű hatalomkorlátozások (ellenjegyzés, ellenőrző államszervek, etc.), mert ezek szerepe inkább csak teoretikus. S lehet-e mégis mondani, hogy a szóban forgó alkotmányszabályok nem jogszabályok? Jhering szerint semmi kétség: nem lehet. Ha pedig egyszer e szabályok lehetnek jogszabályok szankció nélkül is, miért ne lehetne jog a nemzetközi jog is?

Látnivaló, hogy az az alternatíva, melybe e logikai következtetés állítja a nemzetközi jog jogiságának tagadóit, súlyos. Vagy jogszabály az államélet legfőbb nyilvánulásait szabályozó alkotmánytétel csoportja: akkor a nemzetközi jog is lehet az: vagy nem jog ez utóbbi: akkor az előbbi sem az.

A kérdést helyesen nem érzelmi, jogpolitikai szempontok vagy vágyakozások, hanem a jelenségek objektív vizsgálata döntheti el. Néznünk kell tehát közelebbről: jogszabályok-e csakugyan az említett alkotmányjogi tételek?

II. Mi az, ami a jogszabályt általában megkülönbözteti a többi társadalmi szabályoktól?

Emberi intézmények vezérprincípiumát s így elsődleges kritériumát az a cél adja, amelynek azok az intézmények szolgálatában állanak. Ez a cél azonban a mi kérdésünkre nem adhat feleletet, mert az valamennyi társadalmi normarendszerrel közös, lévén úgy a jogi, mint az erkölcsi, szokás-, illem-, divatbeli. Sőt a vallási szabályozásnak is közös célja az emberek közti békés, eredményes együttműködés

biztosítása, milliók cselekvőségének összhangbahozatala. Kell tehát másodlagos szempontokat keresnünk, melyek e rokon szabálycsoportok differenciálódását előidézik és megmagyarázzák.

Ily másodlagos kritériumul nem szerepelhet az egyes parancsnemek által rendezett életviszonyok mineműsége, mert ugyanazt az életviszonyt a jog, morál, szokás, vallás, illem parancsai egyszerre szabályozhatják. Nem szerepelhet a szabályozás tartalmi különbsége sem, mert jogparancs és erkölcs-, vallás-, illemparancs tartalma gyakran azonos. A különbség tehát okvetetlenül másutt van.

Mutatkozik egy ilyen különbség egyfelől a jogparancsok, másfelől a többi társadalmi parancsok közt annak a speciális iránynak különbözőségében, melyből kiindulva e parancsok a közös célt, a békés és eredményes társadalmi együttműködést szolgálni és megvalósítani akarják. A morál – lehetne mondani – az emberi cselekedeteket a cselekvő belső lelkületéhez, a jóról és rosszról, helyesről és helytelenről alkotott fogalmához, a vallás az istenségről formált képzeletéhez, az illem az esztétikai szépérzék, a külső csín követelményeihez méri.

De hát a jog? Nem nehéz meggyőződni, hogy az emberi cselekvéseket szabályozó társadalmi parancsok ily alapon való osztályozásában a jognak nincs helye. Lehetetlen ugyanis a jogparancs részére egy, a többi társadalmi parancsétól eltérő feladatot, önálló, amazokétól különböző célt megjelölni. A jogparancs a többi parancscsoportok mindegyikével összefér: az erkölcsnek, vallásnak, illemnek bármely parancsa adandó esetben lehet jogparancs is. Példákat felesleges felhozni, ilyenekkel bármely tankönyv szolgál. Ez mulatja, hogy a jogparancs megkülönböztetése más osztályozási alapon nyugszik.

Ezzel ezt a megkülönböztetési alapot akár elintéztnek is tekinthetnők. Azonban a továbbiak kedvéért célszerű lesz – még némi kitérés árán is – e kapcsolatban közelebbi szemlélet alá venni azt a viszonyt, mely egyrészt a jogparancs, másrészt a többi társadalmi parancsok közt mutatkozik. Főleg irányítanunk kell e vizsgálatot a jogparancs és morálpáncs egymáshoz való viszonyára, mivel az érintkezés a kettő között a legszorosabb és leggyakorlatibb, ezért a pontos megállapítás itt a legkívánatosabb. Egyébként az itt mondandók többé – kevésbé találni fognak a vallási, illem, stb. parancsokra is.

Mindenekelőtt néhány alapvető észrevételt kell előrebocsátanom.

Először is kifogásolnom kell azt az ingadozó, pontatlan nyelvhasználatot, mellyel a morálpáncs megjelölésénél gyakran, sőt általánosan találkozunk. Morálpáncs alatt kettőt szokás érteni: 1. azt a belső sugallatot, melyet az ember lelkében érez egy adott helyzetben való miként cselekvésre vonatkozólag, 2. azt a külső direktívát, melyet körülöttünk élő embertársaink közfelfogása szab elő cselekvésünkre nézve. Ezt a kettőt szokás a morál szó átfogó köpenye alatt önkényesen csereberélni, holott nyilvánvaló, hogy a kettő között lényeges különbség van. Így az első értelemben veszi a morál szót Merkel (Jur. Encykl. 70. s. k. §.) s ebből vezeti le a jog és morál különbségét abban, hogy a jog az ember külső magatartására, a morál a cselekvés belső indokaira vonatkozik, s míg a jog kétoldalú valami, mely egyrészt kötelességeket, másrészt jogosítványokat állapít meg, addig a morál (és vallás) parancsai csak kötelességeket ismernek: a parancsnak „szeresd felebarátodat”, nem felel meg a másik oldalról jog erre a szeretetre. Felfogásom szerint a

morálparancs illetén felfogása akkor, mikor a morálról a joggal párhuzamban beszélünk, teljesen helytelen. A jog külső rendező hatalom; ezzel helyesen csak a másodsorban említett értelmű morált, mint szintén külső rendező tényezőt lehet egy sorba állítani. Amaz a másik morálparancs, mely a cselekvő belső lelkivilága rejtekében működik, melynek egyedüli törvényhozója és bírója az önlelkiismeret, elsikamlík minden külső megítélés alól (ha csak, ritka esetben nem vet arra egy vagy más körülmény véletlenül fényt). Nem e belső morálsugallat értékét akarom lebecsülni, csak azt akarom hangsúlyozni, hogy ennek, mint belső valaminek, a joggal, mint külső magatartást szabályozó tényezővel való párhuzamba állítása helytelen. E belső morál, bár tartalmát legtöbbször a külső, társadalmi morálból meríti, amennyiben az egyén saját morálját – egyes kivételes, emelkedett szellemeiktől eltekintve, – rendszerint a társadalom moráljától kölcsönzi, működésében egészen más jellegű, mint a külső morálparancs. Teljesen a cselekvő egyéni önmeghatározása lévén, voltaképpen nem is „parancs”, hisz a parancs parancsolót tételez fel, önmagának pedig senki sem parancsolhat, épp úgy, mint hogy hajánál fogva nem emelheti fel magát. Ezért az egyén belső gondolatvilága (számára szóló efféle morálparancsok: „légy becsületes, könyörületes szívű, hű”, stb. (Merkel i.m. 74. §.)), lényegileg nem egyebek, mint jó tanácsok. Éppen, hogy e jó tanácsokat valamiképpen parancsokká emelje, szokta kölcsönkérni a morál a vallás túlvilági szankcióit, hogy a hozzájuk nem férő földi szankciót pótolja. Ellenben a második értelemben vett morálparancs valóságos parancs, mert megvan a társadalom visszahatásában a szankciója s amely külső cselekvésekben mutatkozván, a társadalom ellenőrzése alá is esik. A fukar gazdag, aki életmentőjének belső lelki gyötrelmek közt adja át a jutalmat, a társadalom morálja szerint cselekedett, bár szó sincs róla, hogy cselekvése a belső morálparancsnak „légy hálás jóltevőd iránt” kifolyása volna. S erre a belső morálparancsra már nem áll Merkel azon tétele sem, hogy a morális kötelességnek a másik oldalon nem felel meg jogosultság. Igenis megfelel, csupán csak hogy e jogosultság nem fix, precíz, mint a jogi igény, nincs mással biztosítva, mint a morálfenntartó társadalom együttérzésének, illetve az ellenféllel szemben való rosszallásának felhívhatásával. Az a morálparancs: „légy könyörületes”, rám nézve, ha nyomorba jutottam, bizonyos igényt állapít meg gazdag atyámfiaival szemben a támogatásra, melyet, ha ő fukaron nem teljesít, szankcióul felhívom panaszommal (lásd a *querela inofficiosi testamenti*-t!) ismerőseink körének rosszallását a kötelességmegtagadó rokon ellen. Az a kaszinói morálparancs, hogy „fizesd meg kártyaadósságodat”, a nyertes részéről a nemfizető vesztesel szemben a kaszinói igazságszolgáltatás szerint megindítható megtorló eljárásban (kigolyózás) találja a keresetet pótló szankcióját. A nyertesnek valóságos (morális) igénye (*Anspruch*) van a fizetésre e szabályok szerint.⁵ Körülbelül állanak a mondottak a belső vallásos meggyőződés és a vallás parancsai szerint való külső élésre is.

Másodszor: a morálparancsot gyakran szokás élesen elkülöníteni egyéb társadalmi parancsoktól, a szokás, illem, divat, stb. parancsaitól. Ezt az elválasztó törekvést támogatja a németeknél az ő nyelvükben meglevő külön megjelölés (Morál –

⁵ A „szubjektív” és „objektív” morál összecserélése ellen Weigelin is: *Der Begriff der Sitte*. Arch. f. R. u. Wirtsch. phil. 1913. (8. k.) 325. 1.

Sitte). Nem mehetek bele az idevágó nézetek ismertetésébe és kritikájába. (Lásd ezt Weigelin i. h. 324-328.) Szerintem minden kísérlet, mely lényegileg mást akar látni a morálban, mint más társadalmi parancsnemekben (*Sitte*), hiábavaló törekvés. Morál és *Sitte* között lehetetlen más különbséget találni, mint amennyit a nyelvhasználat tesz köztük, midőn a fontosabb parancsok csoportját jelzi a morál, az alacsonyabb rendűekét a „*Sitte*” névvel.⁶ A különbség tehát csak *quantitativ*. Hol van a határ, azt precízen megmondani nem lehet s az a társadalom felfogása szerint változó is. Erkölcs-, vallás-, illem- és divatszabályok egyébként egymásközt is összefonódva jelentkeznek. Az erkölcsre és vallásra ez szembeszökő, de ugyanez áll az illem és divatszabályokra is, melyek, ha nem egyenesen az előbbiek szolgáltatában is, de mindenesetre amazokkal összhangban állanak. (Pl. a női ruhaviselet nemcsak az ízlés, de a szemérem és nemi erkölcs kívánalmaihoz is igazodik.) Általában egy társadalom morálja visszatükrözik vallási életében, a társadalmi érintkezés formáiban, illem-, divatszabályaiban is. Az erkölcsparancs, vallásparancs, stb. megjelölés tehát csak nagyjában jelöli egy parancs tendenciájának főirányát. És ennél még ne feledjük azt sem, hogy bármilyen gonddal igyekezzünk is e társadalmi parancsokat színezetük szerint elválasztani egymástól, a most kiemelt vegyes színezetű normáktól eltekintve, még mindig maradnak színtelen társadalmi normák, melyeket egyik csoportba sem lehet beosztani. Ilyen színtelen normák pl. az ún. lényeges szokások: a szokásos időrendbeosztás, a mindennapi életrend, üzleti, látogatási órák, forgalmi szabályok („jobbra térj”, etc.) megtartására vonatkozó parancsok. Hogy ezek is valóságos parancs-jelleggel nehezednek az emberre, azt nem lehet tagadni. Gondoljunk arra, mi lenne, ha valaki pl. a hajdani római szokás szerint a hajnali órákban tenne látogatásokat! Gondoljunk a közelben életbeléptetett nyári időszámítás, a kereskedők közt közös megállapodással életbeléptetett üzleti zárórák, szocialista munkásszervezetek által megállapított munkaszervezés-szabályok, stb. kényszerítő jellegére.

Végül még egy harmadik észrevételt! Amikor a jogot a morállal összevetik, rendszerint a magán- és büntetőjognak az egyén személyi és vagyoni érdekeit védő szabályait szokás párhuzamba állítani az egyetemes emberi morálnak hasonló célt szolgáló szabályaival, ellenben nem igen szokás kiemelni azt, hogy a morál parancsai kiterjednek az egyénnek a közhöz való viszonya szabályozására is, hogy van egy állampolgári morál is, amelynek parancsai épp úgy kísérik, helybenhagyják, kiegészítik, segítik, pótolják az állampolgári jogi köteleességek rendszerét, mint az egyetemes emberi morál parancsai a magán- és büntetőjog parancsait. A közterhekben arányos részt venni, a fenyegetett haza védelmére fegyverbe állani, a törvényeknek, hatóságoknak engedelmeskedni, működésüket előmozdítani, esküdtbírói szolgálatot teljesíteni, tanúskodni, stb. nemcsak jogi, de morális kötelesség is. Ez az állampolgári morál az, melyet az emberiség legnagyobbjai, egy Szókratész, Krisztus, az apostolok, stb. hirdettek. Ez az állampolgári morál rendszerint

⁶ Weigelin i. h. 326. – Pulszky Á. (A jog- és állambölcs. alaptanai, Budapest, 1885. 249. 1.) az erkölcsöt szintén úgy fogja fel, mint amely a másik három parancsnem (vallás, jog, illem) mindazon mozzanatait egyesíti, amelyek mint egyszersmind észszerűen múlthatatlanok, és mint az ember fogalmához mérten fontosnak fogatnak fel...

épp úgy párhuzamosan halad az állampolgári joggal, mint ahogy az általános emberi morál rendszerint kíséri a magán- és büntetőjog szabályait, de a kettő épp úgy, mint amott, el is térhet egymástól. Az állampolgári morál megengedhet oly magatartást, melyet a tételes jog tilt, parancsolhat olyat, melyet az nem rendel. A fináncot kijátszani a kevésbé finom állampolgári érzékkel bíró nagy tömeg morálja előtt ma sem szégyen, az ötvenes-hatvanas években egyenesen virtus volt, s megfordítva, adót fizetni egy párt-obstrukció előidézte exlexben a józan felfogású polgárnak morális kötelessége volt, katonai szolgálatba állani a fegyverképes angol állampolgárra nézve védkötelezettség hiányában is morális kötelességnek tekintett, épp úgy, mint nálunk hadikölcsönre jegyezni tehetség szerint, sőt azon felül is. Eppen, mint ahogy egy „gavallér” párbajozik minden büntetőkódex ellenére is és fizeti kártyaadósságát, habár az nem perelhető is.

Nézzük most már közelebbről a jogparancs és morálparancs különbségét.

A kettő egymáshoz való viszonyára nézve azt szokás tanítani, hogy a jog és morál egyugyanazon célra tör ugyan és ebben egymást támogatja is, de alapjában véve a jog a moráltól különbözik. A két parancsrendszer két külön világ, melynek egyes részei találkoznak ugyan, de anélkül hogy a kettő egybeolvadna.⁷

Ez a felfogás nézetem szerint alapjában téves.

A jogparancsrendszer nem párhuzamos, hanem a morálparancsrendszerrel egybeeső, azzal nagyban-egészben azonos társadalmi normakör. E kettő nem két dolog, hanem egyugyanazon dolognak két fokozatban való megnyilvánulása.

E megállapítás első pillanatra ellenkezni látszik a tényekkel. Egész sereg jogszabály van, melyet – úgy látszik, hogy nem fed morálszabály és megfordítva. Mi köze volna annak a jogszabálynak, hogy a fellebbezést hol, mennyi idő alatt, hány példányban kell beadni, vagy, hogy a külföldről behozott dohány vámfontja után hány aranykrajcár vámot kell fizetni, stb... mi köze volna ennek a morálhoz!? És viszont a morálnak számos tétele nem kelt visszhangot semmiféle jogszabályban.

E szemléletmód azonban nagyon felületes. Az a jogparancs, mely a fellebbezés beadásáról, a dohány behozatali vámjáról rendelkezik nem önálló jelentőségű jogparancs, hanem csak tizedleges vagy húszadlagos részletkifejtése annak a parancsnak, hogy „adós fizess”, illetve, hogy fizetési képességed szerint járulj a közterhekhez. Ha ama tizedleges részlettelét visszavisszük az alapparancsra, melynek hajtása rögtön szembetűnik a részletben elhalványult morális tartalom. De még tovább kell mennünk. Maga ez a parancs is: „adós fizess”, „járulj a közterhekhez” nem a végső alapparancs, hanem ez is csak részletezése annak a legmélyebben fekvő, egyetlen jogi alapnormának: „élj úgy, ahogy a társadalom békés harmóniája és sikeres együttműködése megköveteli”. Ez az, amit Ulpianus – már maga is kis-sé részletezve – a jog lényegéül feltár (D. 1. 1. 10.): *Juris praecepta haec sunt: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*. Ez az alapnorma pedig teljesen azonos jognál és erkölcsnél. Ezt támogatja az államban szervezkedett társadalom jogi normarendszerének minden tétele, amint másfelől ennek kifejtése a társadalom morálrendszerének minden parancsa.

⁷ Szász-Schwarz: Parerga 3. Kohler. Arch. f. R. u. Wirtsch.-Phil. 1916. 397.

Jog és morál tehát alapjában és egészében azonos, egységes valami. Ezen nem változtat az, hogy a részletekben a két normakör szabályai között eltérések, sőt összeütközések is lehelnek (párbaj, kártyaadósság, etc.). Ennek magyarázata rendszerint az, hogy a társadalom morális felfogása nem egységes, s a jog, mely az egyik felfogáshoz, talán a kisebbségihez, csatlakozod, ezzel szükségképpen szembe kerül a másikkal, (pl. párbaj). Bár lehet az is, hogy az egységes társadalmi morállal helyezkedik szembe a jog, pl. egy despota, egy hódító joga. Ez az utóbbi azonban szemmel láthatólag abnormális, beteges állapot, mely a mi tételünket nem ronthatja le. Rendes viszonyok közt, egészséges társadalomban jog és morál szükségképpen azonos.

Jog és erkölcs viszonyára teljesen ráillik az, amit Szászy-Schwarz oly találóan ír a törvényjog és szokásjog egymáshoz való viszonyáról (Parerga 64. I.): „A szokásjog, ha a törvény szankcionálja, ezáltal saját erején kívül a törvény erejére is támaszkodik: a szokásjog ilyenkor törvényjoggá is lett. Viszont valamely törvénytétel hosszú alkalmazás folytán oly állandó gyakorlattá lehet, hogy idővel már nemcsak azért követik, mert a törvény parancsolja, hanem azért is, mert szokássá vált: ilyenkor a törvényjog egyúttal szokásjoggá is lett”. A morálparancs is, ha a jog szankcionálja, azért mert jogparancssá is lett, nem szűnik meg továbbra is morálparancs lenni, és viszont a jogparancs, ha a társadalom azt befogadja, morálparancssá is válik, bár természetesen marad továbbra is jogparancs.

Csak a jog és morál egymáshoz való viszonyának illetően felfogása képes helyesen megmagyarázni a szokásjognak a törvényjoghoz való viszonyát, a szokásjognak a törvénnyel egyenlő érvényét, sőt törvényrontó erejét. A szokásjogi parancs ugyanis nem más, mint egy oly morálparancs, melyet a társadalom az erre hivatott törvényhozó szerv megkerülésével emelt jogparancssá. A jogparancsok keletkezése ugyanis kétféle úton-módon történhetik. Lehet, hogy egy, az életviszonyok által megkívánt parancsot előbb a szervezetlen társadalom morálparancsként érlel meg és a társadalom nyomása kényszeríti a törvényhozót, hogy e parancsot jogparancssá emelje. Ha pedig a törvényhozó netalán késlekednék, akkor megteszi a jogparancssá emelési maga a szervezetlen társadalom a szokásjog erejével. Lehet azonban, hogy megfordítva: előbb a törvényhozó léptet életbe egy parancsot jogparancsként, melyet aztán, ha beválik, a társadalom magáévá tesz, morálparancsként is befogad. (Ez utóbbi módon mentek be az állampolgári moráltudatba nálunk az 1848-iki törvényhozás jogegyenlősítő törvényei.) Egy új jogszabály élete azonban mindig attól függ, hogy a társadalom morálja befogadja-e. Ha nem, akkor azt a morális közvélemény ereje *desvetudóba* hajtja vagy helyét törvényrontó szokás útján más parancssal pótolja. Íme, ami egészséges társadalomban a törvénynek az életérőt megadja, az az, hogy a törvény tartalma a társadalom moráljából fakad, s ami a szokásjognak a törvénnyel egyenlő, sőt azt lerontani tudó erőt kölcsönzi, az az, hogy a szokásjogban, épp úgy mint a törvényjogban, a társadalom morálparancsa tör fel érvényesülésre, csupán csak, hogy nem rendes úton (törvényhozás), hanem a törvényhozó megkerülésével. Mindkét féle jogban a tartalom azonos, csak a létrejövétel külsősége más. Az egyik a társadalom moráljának – mondhatnók – törvényes, a másik törvénytelen gyermeke, a vérbeli kapocs azonos.

Vagyis a viszony jog és erkölcs között ez: a jogparancs mindig erkölcsparancs is, mert ha nem az, ha a társadalom erkölcsé nem fogadja be, akkor kérelmelhetlenül elsorvad. A kettő közt ellentét csak beteges viszonyok között lehetséges és csak ideig-óráig tarthat. Viszont azonban megfordítva nem áll a tétel. Az erkölcsparancs a maga rugalmasabb, finomabb lényénél fogva túlterjedhet és túl is terjed azon a területen, ahova a jog a maga nehézkes eszközeivel befér. Minden civilizált társadalomban vannak a társas életnek olyan megnyilvánulásai, melyekhez a jogi szabályozás nem férközhet.

Azaz a viszony így áll: a jogparancsnak önálló tartalma soha sincs. A jogparancs tartalma mindig egy morálszabály, (esetleg vallási, divat-, illemszabály, vagy színtelen társadalmi parancs) illetve egy morálszabálynak részletező kifejezése, mely utóbbi esetben könnyen lehet, hogy a morális színezet a részletezésben elvész. Egy csepp víz színtelen, a tenger kék. Pedig nyilvánvaló, hogy a csepp vízben is az ég azúrja tükrözik. A jogiség tehát a parancsnak nem tartalmát, hanem formai minőségét jelzi. Jogi tartalom nincs, csak jogi forma van. A jogparancs nem más, mint egy bizonyos formát öltött morális (esetleg vallási stb.) parancs. Teljességgel lehetetlen jogi és egyéb társadalmi parancsok között tartalmi különbséget találni.⁸ A *honeste vivere* (erkölcsparancs) mindig magába öleli az *alterum non laedere, suum cuique tribuere* jogi parancsait.

Ez a forma, ez a külső megjelenés adja meg tehát a parancsnak a jogi jellegét, ez lesz a parancs jogiségének kritériuma. Kérdés, miben áll ez a forma?

Az elválasztó kritériumot jogparancs és más társadalmi parancsok közt irodalmunkban Szászy-Schwarz (Parerga 4-5.) szemmeláthatólag Thon gondolatmenetére támaszkodva, abban látja, hogy a jogállami parancs, az erkölcs stb. parancsa társadalmi parancs. Ez a felfogás azonban nem helytálló és pedig két okból. Először, ha a mai állapotra nézve igaz is, mint ahogy szerintem is igaz, hogy a jog kizárólag az államhatalomtól ered,⁹ ez nem szükségképpen van így, hanem ez csak

⁸ Jhering: Zweck i. R. I. 331. Szászy-Schwarz: Parerga 4. felvesz ily tartalmi különbséget Merkel (Enc. 70–71. §.), azonban ő a morált a belső morál értelmében veszi, amit visszautasítottunk.

⁹ Ezt a tételt nem rontja le a szokásjog léte. A szokás ugyan hajdan, mielőtt az állam, a jogalkotást és jogkiszolgáltatást monopolizálta volna, önálló (sőt eredetileg egyetlen) forrása volt a jognak, mióta azonban az állami jogmonopólium fennáll, a szokásjog csupán a törvényhozó nyílt vagy hallgatag engedélyének köszöni nem ugyan létét, de jogi kötelező erejét. A szokásjog kérdése körül forgó vita (1. az irodalmat Windscheid-nál: Pand. I. 13. §. 1. j. és Szászy-Schwarznál: Parerga 58. s. k.) a kérdés helytelen felállításából nyer tápot. Nem az a kérdés: miért van szokás, hanem az, hogy a szokásbeli szabály jogi jellegét honnan veszi? Állami jogmonopólium mellett nyilván a törvényhozó engedélyéből. Az okos törvényhozó ugyanis, belátva, hogy semmiféle előleges körültekintés az életet ki nem mérítheti, elvként elfogadja jogszabályul azt, amit a szokás produkál. (Blanketta-törvény.) Ha pedig egy törvényhozó az ellenkező álláspontra helyezkedve, a szokásjogot eltiltja, akkor, feltéve, hogy a tilalmat keresztül is tudja vinni, a szokás csakugyan nem fog bírni jogi jelleggel. Ha pedig a tilalmat nem tudja keresztülvinni, ez azt jelenti, hogy a jogi szabály (a tilalom) alulmaradt a nemjogi (erkölcsi) szabállyal való harcban s az utóbbi vált joggá. Ez egy csendes, részleges forradalom, mert hisz mi egyéb a forradalom, mint a társadalom morális felfogásának győzelme a fennálló jogi berendezkedésen a jogváltoztatás előirt formáin kívül. (Épp úgy, mint a rothadás, rozsdásodás ugyanaz az égési folyamat, mint a lánggal-égés vagy dinamitexplozió.) Szászy-Schwarz (i.m. 59.) önmagával némileg ellenlében (v. ö. i.m. 4. lap. 2. bek.) szintén a szokásjog érvényének a törvényhozó engedélyéből való levezetése ellen nyilatkozva, azt a példát hozza fel: „Azért, hogy a szomszédomat agyonüthetném, még nem vagyok oka az ő életének”. A példa, a mondottakból láthatólag rossz. A helyes példa ez: Ha a szomszédom hívatlanul megjelenik az én névnap vacsorámon és én megmarasztom: a vacsorán való részvételének

egy adott helyzet. Mindenki tudja, hogy régen, minden nép ősjogában, a jog nem volt állami vagy nem kizárólag állami volt, s viszont lehet idő, mikor ismét nem lesz kizárólag állami, ha t. i. a nemzetközi jog túlnő az állam keretein (L. alább.)

Másodszor még a mai állapot mellett sem fogadható el az államiság a jogot az erkölctől elválasztó kritériumul, mert téves az a beállítás, hogy a jog kizárólag állami, az erkölcs kizárólag társadalmi jelenség. Ez az elválasztás nem lehetséges. A jogra már fentebb kimutattuk, hogy az nemcsak állami, hanem társadalmi tényezőktől nyeri erejét, most megfordítva hangsúlyoznunk kell, hogy az erkölcs sem kizárólag társadalmi, hanem állami jelenség is. Az állam először is magáévá tesz erkölcsi, vallási parancsokat is, azokat tanintézetei, egyéb intézményei, hatóságai, kiadványai, esetleg államegyháza által propagáltatja anélkül, hogy ezen, az állam által felkarolt morális és vallásparancsok jogparancsokká válnának. De az állam egyenesen maga is bocsát ki ilyen eljárási szabályokat, melyek nem elég alkalmasak arra, hogy a jogparancs precíz, tételezett formájába volnának önthetők. A közegészségi törvény jogi parancsoló rendelkezései mellett ott vannak a kormánynek füzetekben, falragaszokon terjesztett, iskolákban tanított utasításai, pl. a tüdővész, kolera elleni védekezésről, a mezőgazdasági törvény rendelkezései mellett a gazdáknak szóló felhívások okszerű mezőgazdasági eljárások követésére, állati, növényi betegségek ellen való védekezésre, stb. Gondoljunk aztán az állami jutalmazások rendszerére. Minden egyes állami jutalmazás mögött egy jogparancsra emelkedni nem tudott állami direktíva áll. A hős katonának adott érdemkereszt, a kitűnő tisztviselőnek, érdemes iparosnak, stb. adott rendjel azt az állami parancsot fedi: „Légy hős”, „Teljesítsd legjobb erődből hivatalos, illetve polgári kötelességedet” (A parancs megfordítottja: „ne légy gyáva”, „ne légy hanyag”, a katonára, tisztviselőre nézve már jogparancs is, az iparosra még nem!) Természetesen mindezen parancsokban is állami és társadalmi jelleg összeolvad, úgy, hogy nehéz a parancs eredetét határozottan az állami tényezőket megjelölni, bár hisz ránk nézve nem is a parancs eredete a fontos, hanem az, ami kétségtelen, hogy ezeket az állam is magáéknak vallja. Vannak azonban olyan morálpárancsok is, melyeken az állami eredet jobban kimutatható, vagy éppen szembeötlő, pl. ilyen az oroszországi pánszlávizáló törekvés, az angol bojkott-irányzat német árukra (*made in Germany*), a hazai ipar pártolására irányuló propaganda, patronázs-mozgalom nálunk, stb. Tisztán állami morál pl. pénzügyi kihágások feljelentésére, csempészet megakadályozására való buzdítás. (Természetesen mind e célokat az állam jogszabályokkal is igyekszik szolgálni, de ahol ez már sikeresen nem megy, ott morálszabályokat is felhasznál.)

Téves tehát Szász-Schwarz azon állítása: „A jogszabályokat az állam állítja fel, az illem- és erkölcsszabályokkal a társadalom.” Nem áll ez sem úgy, ha a felállítja szónak azt az értelmet adjuk: létrehozza, megteremti, sem úgy, ha azt értjük al-

bizonyára oka az is, hogy ő odajött, de kétségtelenül oka az is, hogy én nem utasítottam ki. Sőt ránk nézve ez utóbbi a fontosabb ok. A szokás is van a törvényhozó megkérdése nélkül, de hogy, a jogi rendezésben szóhoz juthat, az a törvényhozó engedélyétől függ. E nélkül volna az, ami: erkölcsi tényező.

ta: megvalósítja, fenntartja. Az első szembeszökő. A legalapvetőbb jogi normákat: „ne ölj, ne lopj, ne bánts a másét, fizess adósságodat”, nem az állami törvényhozó találta ki, hanem jogként vette át már a szokástól. Viszont az erkölcsszabályok számos új normával gyarapodtak azáltal, hogy az állam bizonyos magatartást rákényszerített polgáira, akár jogszabály formájában, mely aztán lassan morálszabállyá erősült, akár egyenesen morálszabálykép. De nem állhat meg a tétel úgy sem, hogy a jogot az állam tartja fenn, a morált a társadalom, ilyen elválasztás látuk, nem lehetséges. Ez csak arra, a lentebb beteges állapotnak minősített esetre talál, mikor az állami jogot egy, az egész társadalom közmeggyőződésével hadilábon álló halalmi tényező (despota, hódító) tartja fenn. Itt a jog csakugyan csupán az államhatalom birtokosán nyugszik, a morált a társadalom felfogása képviseli. De világos, hogy ez az eset a legkivételesebb s épp oly világos, hogy mikor a jog kritériumát keressük, ily abnormis esetre nem lehet építeni.

Összefoglalva, eredményünk az, hogy az államiság nem lehet a parancs jogi voltának kritériuma, először, mert csak akcidentális tulajdonsága az a mai jogparancsnak, másodsor, mert még így sem kizárólagos, hanem számos erkölccsparanccsal közös tulajdonsága.

Felfogásom szerint a jog és erkölcs közti különbséget nem lehet másban találni, mint abban, hogy a jognak biztosított, szervezett és feltétlen ható erővel megvalósított kényszerszankciója van, az erkölcsnek pedig ilyen nincs. Az erkölcs szankciója az azt fenntartó társadalmi (vagy állami) tényezők részéről való szabályozatlan, háttározatlan, ingadozó visszahatás: egyfelől dicséret, elismerés, méltánylás, jutalmazás, másfelől rosszallás, gáncs, megvetés, lenézés, legsúlyosabb esetekben kiközösítés, vagy spontán, szervezetlen erőszakkal való megrendszabályozás (*lynch*).

Ennek a gondolatnak egy részét, nevezetesen a joggal kapcsolatos kényszer-elemet emelte ki hatalmas erejű fejtegetéseivel Jhering (*Der Zweck im Recht*, I. köt. VIII. fejt. 10.). Az ő megállapításai e tekintetben – nézetem szerint – minden támadással szemben, (melyek egyikére-másikára alább még visszatérünk) megdöntetlenül állnak. Jhering felfogása ellen legfeljebb egy kifogás emelhető, az, hogy az nem teljes. Jhering a kényszer szükségét emeli ki meggyőző erővel, de emellett háttérbe szorul tárgyalásaiban a másik, szintén fogalomalkotó fontosságú elem: a kényszerszankció szervezettsége, fix, precíz volta. Ez elemnek fontosságát nem nehéz felismerni. Ennek bővebb taglalásába azonban itt nem szándékozom belemenni, egyrészt, mert már eddig is messzire nyúlt kitérésemet még messzebb vinné, másrészt, mert magam is a Jhering által kiemelt kényszer-elemet tartom a főfontosságúnak, ami mellett céljaimhoz képest e másik fogalmi kellék felvétele további bizonyítás nélkül is megállhat.

Vagyis röviden: jogparancs egy oly parancs, melynek megtartása állandó, szervezeti, fix kényszerszankcióval van biztosítva. Minden más parancs, mely e tulajdonságok bármelyikével nem bír, nem jogparancs.

III. Az olvasó talán kissé hosszadalmasnak tartja azt a kerülő utat, melyen át a jogfogalom e meghatározásáig eljutottam. Azt hiszem azonban, hogy ha figyelembe veszi azt a súlyos következményt, mely e meghatározásból szerintem megkerülhetetlen kényszerűséggel folyik, meg fogja érteni, hogy e következmény levonása előtt még egyszer, mintegy az utolsó pillanatban is, szemlét tartottam az összes

lehetőségek felett. Ez a következmény ebben áll: Ha igaz az, hogy a jog kritériuma a fentebb körülírt kényszerszankcióban rejlik, akkor azok a szankcióatlan alkotmányjogi tételek, melyek körül tárgyalásunk forog, nem jogparancsok.

E következmény oly súlyos, hogy mielőtt tovább mennék, még foglalkoznom kell egy nagyon tekintélyes helyről, Thon (*Rechtsnorm und subjectives Recht* 5-11. l.) részéről jött ellenvetéssel, aki a jog fogalmának a kényszerre alapítása ellen energikusan tiltakozik. Annál inkább kell ezt tennem, mert Thon eszmemenetét újabban hazai jogtudományunk egyik kiválósága Szász-Schwarz is magáévá tette. (Parerga 12-13., Új irányok 136. s. k.)

Thon így érvel: Az úgynevezett jogi kikényszerítés, mely a normaszegést követi, nem áll egyébből, mint új normák életrehívásából vagy régi normák megszüntetéséből. Az első tételt: „ne lopj”, követi egy második, a bíróhoz intézve: „ítéld el a tolvajt”, s ha netalán a bíró is ellenszegülne, egy harmadik, a bíró fegyelmi hatóságához intézve és így tovább, egy negyedik, ötödik, míg végül a láncolat végződik valahol, az állam legfőbb szervénél, ahol természetesen további norma többé nem követheti az előzőket. Ilyenformán minden norma végeredményében egy szankcióatlan normán nyugszik, amiből folyik, hogy a szankció, a kényszer, nem lényeges kritériuma a jog fogalmának

Thon érvelése nagyon szellemes, de csak részben igaz. Igaz t. i. csak annyiban, amennyiben a jog működésének, a szankció alkalmazásának módját leírja, de teljesen téves az a következmény, melyet ebből levon, az t. i., hogy tehát, mivel minden norma végső tagozatában egy szankcióatlan normán nyugszik, maga a szankció, a kényszer, nem lényeges alkatrésze a jognak. Thon ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyja azt a hatalmas súrlódást, nehézkedési tényezőt, mely a jelzett normaláncolat egyes szemei között a valóságban mutatkozik. Nézzük csak, hogy működik ez a láncolat az életben! Az első tételt: „ne lopj”, követi a második: „bíró, ítéld el a tolvajt, végrehajtó közeg hajtsd végre az ítéletet”. Millió esetre alig fog egy is esni, mikor a bíró, a végrehajtó közeg szándékosan, – mert hisz csak ez jöhet itt figyelembe, – megtagadja az engedelmisséget a neki szóló második normának. És ha akad is normaszegő bíró vagy végrehajtó: az elképzelhető legkisebb valószínűség szól amellett, hogy a fegyelmi hatósághoz szóló harmadik, negyedik, stb. parancs is siket fülekre találjon, s a folyamat eredménytelenül végződjék az utolsó, már eleve szankcióatlan normánál. És ha előáll ez az eset – száz-kétszáz évben egyszer! – ez a forradalom, a jogrend felbomlása, ami kétségtelenül lehető, de egy oly lehetőség, melynek fennforgása miatt nem lehet az állami gépezet kényszerítő erejét tagadásba venni, nem lehet azt mondani, hogy a jog nem kényszerít, mivel hogy csak parancsokat bocsát ki. Igaz, az, hogy a gyilkos halállal lakol, nem oly közvetlen folyománya az ő tettének,¹⁰ mint ahogy az elektromos áramvezeték megérintése előidézi az érintő halálát, de a bizonyosság – emberi számítás szerint és az emberi gépezet tökéletlenségét leszámítva, – épp úgy megvan amott is. Egy közönséges példával legyen szabad kísérem Thon érvelését. A kötél tudvalevőleg úgy készül, hogy a folytatólagosan egymás mellé helyezett kenderszalakat a mun-

¹⁰ V. ö. Thon i.m. 8. lap: „...die Hinrichtung des Mörders ist keineswegs die Reehlsfolge des Mordes. So wenig das Gesetz das Verbrechen zu hindern vermochte, so wenig vermag es an den Mord ohne weiteres den Tod des Thaeters zu knüpfen...”

kás egyszerűen, minden ragasztóanyag vagy más efféle hozzáadása nélkül fonallá, a fonalakat kötéllel sodorja. Egyik kenderszál fogja le másikat. A legutolsó szálakat nem fogja semmi, mindössze a munkás ezeket bizonyos fogásokkal eligazítja, hogy szét ne bomoljanak. Ha a végét megkeresem a kötélnek, nehézség nélkül szétbonthatom azt szálaira. Ki fogja azt mondani mégis, hogy az, akit ezzel a kötéllel megkötöttek, nincs megkötve, hogy a kötél nem szorít, mert hogy ha a végét sikerülne megbontanom, szálaira volna szétszedhető? Ez a súrlódási tényező az, melyet Thon figyelmen kívül hagy. Ez pedig valóságos realitás. Az a tolvaj, az az adós, aki arra számítva szegné meg a jogi parancsot, hogy forradalom is van a világon, amely végső elemzésben a tulajdont védő, a fizetést rendelő norma feje felett is lebeg, nagyon pórul járna! Az a kényszer, melyet a jogi normák felkelteni tudnak, és pedig teljes emberi bizonyossággal tudnak: untig elegendő arra, hogy azt a jog alkatelemei közé skrupulus nélkül felvehessük.¹¹

Itt áll tehát előttünk a következmény rendületlen valóságában: ha a kényszer lényeges eleme a jognak, akkor a szankcióatlan alkotmányjogi normák nem jogparancsok.

Jhering, mint érintettük, kidomborítva a kényszert, mint a jog lényeges tényezőjét, e következmény alól abban keres kibúvót, hogy ezt a kényszert meglevőnek mondja a szóban forgó tételeknél is. Csupán annak organizációját ismeri el hiányosnak. „*Die Organisation des Zwanges kann hier mit der Rechtsnorm nicht gleichen Schritt haften, letztere tragt begrifflich ganz dieselbe Gestalt an sich und erhebt praktisch denselben Anspruch unweigerlicher Befolgung wie überall, aber der Zwang bleibt hinter der Norm zurück...*” (I.m. 325. l.) Azonban ez semmiképp sem kielégítő magyarázat. A kényszer, mely elmarad a norma mögött, egyszerűen nincs. Ha én, el akarva utazni hazulról, lekéstem a vonatról, épp úgy otthon vagyok, mintha el sem akartam volna utazni. Jhering a kényszer „hátramaradását” a norma mögött úgy képzei, hogy az nem tökéletes, szabályozott, szervezett, abszolút erejű alakjában mutatkozik, mint ahogy ezt az állami kényszernél látjuk, hanem az ősi, tökéletlen formájában, a szabályozatlan, szervezetlen erőszak, az önhatalmú jogérvényesítés formájában lép fel. (a nemzetközi jogban háború, emitt forradalom). „Ha valaki, mint ahogy én is, – folytatja Jhering, – nem riad vissza attól, hogy visszadatálja a jog létét az önhatalomnak és az ököljognak minden nép által valamikor átélt korszakába: akkor annak nem lehetnek kételyei, hogy ítélje meg a fenti jelenségeket”. A párhuzam valóban logikus és megvesztegető. Azonban ha valami, akkor éppen a normatan az, amely meg kell, hogy győzzön arról, hogy e kérdésben csakis a Jheringével ellentétes álláspontot foglalhatjuk el, azaz a jog lé-

¹¹ Azt is szokás mondani, hogy „a jog nem mérítheti létét abból mintegy *ex post*, hogy megsértik, ami nélkül pedig a kényszerrel való helyreállítás jelensége föl nem merülhet.” (Grosschmid: Magánjogi előadások 3-1. l.) Igazán nem minősíthetem másnak ezt az érvelést, mint félreértésnek. A jogparancs nem akkor születik meg, mikor valaki megsérti és ezzel a szankció tényleges alkalmazását kihívja, hanem akkor, mikor az állam kibocsátja azzal a nyomatékkal, hogy „ha pedig valaki e normát megsérti, akkor ilyen és ilyen szankciót fogok alkalmazni”. Elvégre képzelhető olyan norma is, melyet soha senki sem sért meg. Viszont igen gyakori, hogy a norma megsértetik, de a szankció valami okért (a tettes szökése, ismeretlensége stb.) elmarad. A sértés azért marad jogsértés. Nem a szankció tényleges alkalmazásán, hanem az azzal való és adandó esetben (emberi biztossággal) be is váltandó megfenyegetettségen van a súly.

tét mindkét párhuzamos esetben tagadnunk kell. A jog annyi, mint parancs. Parancs pedig csak a cselekvőn kívül álló tényezőtől jöhet. Amíg tehát egy oly, a parancs-adresszátusztól különböző tényező nincs, mely a jognak Jhering szerint is lényeges két elemét: magát a normát és az ennek biztosítására szolgáló szankciót meg nem teremti és meg nem valósítja, addig jogról beszélnünk nem lehet. S amint fentebb kizártuk a társadalmi parancs fogalmából a csupán a cselekvő belső erkölcsiségében működő erkölcsparancsokat, épp úgy ki kell zárunk a szankció fogalmi köréből a cselekvő saját belátásán nyugvó bosszúakciót, egyrészt, mert ennek mértéke, bírása a cselekvőn kívül nincs, másrészt mert hatályossága teljesen a felek erőviszonyaitól függ. Jogparancsokat csakis a felek felett feltétlen erővel kiemelkedő tényező hozhat létre. Kétségkívül az önhatalom nagyjában ugyanazt a célt szolgálta abban az őskorban, melyet ma az állami szankció szolgál, de azért az önhatalom egyáltalában nem azonos a mai jogkikényszerítéssel. A kellőt azonosítani épp oly beszédmód, mint azt mondani, hogy a teve a sivatag hajója, a kéziratmásoló barát a középkor könyvnyomdása. Majd ha Arábia sivatagjain a mai karavánutakon vasútvonalak épülnek, ilyen szabadsággal el lehet mondani, hogy a gőzmozdony elődje ez utakon a teve volt, de nyilvánvaló, hogy azért a teve nem gőzmozdony!

Egyébként az ősi jog jogiságának kérdésére alább még részletesebben visszatérünk.

Hogy e szankcióatlan alkotmányjogi normákat, dacára annak, hogy mögöttük, mint Jhering is beismeri, a kényszer „elmarad”, mégis mi alapon lehessen jogi normának tekinteni, arra Jhering két okot hoz fel: először, „mert az egész intézmény, melynek ezek csak kis részét alkotják, jogi jellegű”, másodsor: „mert ezek a törvényhozás intenciója szerint ugyanazt az ellentmondás-nélküli megtartást és érvényt igénylik, melyek az összes többi normáknál kényszer útján valósíttatnak meg”.

Egyik érvnek sincs súlya. Ami az elsőt illeti, az az intézmény, melynek egy részét e normák alkotják, t. i. az állami rend fenntartására szolgáló normarendszer, tartalmilag különféle színezetű (morális, vallási, illembeli, stb.) vagy színtelen normákból áll. E normák egy része, tegyük hozzá: nagyobb része, jogi formát kapott azáltal, hogy kényszermegvalósítással, mint szankcióval láttatott el, legyen bár tartalma akármilyen színezetű. Legtöbbször morális parancsok (az állampolgári vagy ált. emberi morál parancsai) lesznek ezek, de vannak vallási (koronázás, kir. eskü), illembeli (cím-, címer-, zászlóhasználat, „Felség” megszólítás, stb.) és vannak színtelen parancsok is, (pl. hogy a költségvetési év mikor kezdődjék, etc). Bármelyik nyerhet jogi jelleget az említett módon. Ha ez a mód nem adatik meg, akkor a parancs marad az, ami volt. S ezzel adva van a kérdésben forgó szankcióatlan államjogi parancsok mineműsége: azok nagyjára morálpáncsok, esetleg vallás-, illempáncsok, stb. Az, hogy mi, mivel e páncsok túlnyomó része jogi jellegű, megszoktuk, hogy azok összegét jognak nevezzük, ezen nem változtat semmit. Az igazi jogpáncsok közé, tartalmi közösségük révén, befoglalunk morális, vallási, illempáncsokat, stb. is. Természetesen ezek is részei a rendszernek, habár nem jogpáncsok. Egy példa megvilágít. Egy természettudós könyvet ír – teszem – az elektromosságról, összegyűjti az elektromosságra vonatkozó észleleteket, s ezeket

rendszerbe foglalja. Kutatásai során egyszer elérkezik a legalapvetőbb kérdéshez: mi hát az elektromosság. Erre közvetlen észlelete nincs, felállít tehát egy hipotézist. E hipotézis része lesz az ő (észleleteit összefoglaló) tudományos rendszerének, de azért a hipotézis nem észlelet.

Még kevesebbet mond a másik érv. Az, hogy a törvényhozás intenciója szerint e parancsok jogi parancsoknak vannak szánva, még nem jelenti, hogy valóban azok is. Az intenció és a megvalósítás két dolog. Ha én balladát akarok írni, de a poéma, melyet írtam, nem felel meg a ballada fogalmának, az legjobb igyekezetem dacára sem lesz ballada. Ha a törvényhozó a parancs jogiságának feltételeit nem tudja megteremteni, akkor a kibocsátott parancs nem jogparancs. Itt vége a törvényhozői mindenhatóságnak. Inkább lehetne azt mondani, hogy abban, hogy e parancsok valódi természete már eddig is általánosan fel nem ismertetett, a jog tudományos magyarázóinak az az intenciója a főtenyező, hogy e parancsok valódi lényegének eltakarása, azoknak jogparancsokul feltüntetése által e parancsok tekintélyét növeljék. Azonban ez először is nem tudományos álláspont, másodsor e törekvés feledi, hogy a parancs súlya nem attól függ, hogy az jog- vagy morálparancsnak minősül-e. Minden tankönyv szolgál példákkal arra, hogy a szervezetlen erkölcsparancs sokszor erősebb a jogparancsnál (párbaj etc.).

Ezzel kapcsolatban még egy megjegyzést. A jogról itt vallott felfogás bizonyára nem fog helyeslésre találni sokaknál, kik a jogban egy bizonyos önálló létű szellemi tényezőt, egy „élő hatalmat” látnak, mely az emberekben belsőleg él, amelynek eszméje benne gyökerezik a társas együttlétben, stb.¹² E felfogásnak a mi fogalomhatározásunk bizonyára nem felel meg. Azonban e nézet követői egy alapvető tévedésben vannak. Fent láttuk, hogy lehetetlen jog és egyéb társadalmi parancsok között tartalmi különbséget tenni. Az, ami a jogot joggá teszi, tehát nem a tartalom, hanem a forma. A jog formájában – mint láttuk – a legváltozatosabb tartalom elfér, a legfelségesebből a leghétköznapiig. Már most az az „élő hatalom” bizonyára nem a formában, hanem a tartalomban rejtőzködik. Azt a jogszabályt, hogy a fellebbezést 15 nap alatt két példányban és egy felzettel kell beadni, hogy a dohány vámfontja után ennyi és ennyi aranykrajcár vám jár, bizonyára a „jogeszme” legrajongóbb híve sem fogja „élő hatalomnak” tekinteni, hanem annak tekinti a társas élet létfeltételeit magukba foglaló alapnormákkal. Ezek a normák pedig tartalmuk szerint morálparancsok. Vagyis az, ami a jogban „élő hatalom”, az a jogparancs hüvelyében rejlő morális tartalom. Ez azonban élő hatalom akkor is, ha jogi hüvelyt nem nyer, amint ezt az éppen most tárgyalt szankcióatlan alkotmány tételek legfényesebben illusztrálják.

IV. Hosszasan foglalkoztunk a szankcióatlan államjogi tételek jogiságának kérdésével, de szükség volt ezt tennünk, mert ez az a pont, melyen az egész kérdés megfordul. Ha ez alkotmányjogi tételek lehetnek – szankcióatlanul is – jogtételek, akkor lehet jog a nemzetközi jog is. Vizsgálatunk eredménye íme az, hogy a szóban forgó

¹² V.ö. pl. Grosschmid: Magánj. előad. 1-2. és 7.1.: „A joguralom alapeszméje emberi lényünkkel adott felsőbb isteni sugallat, mely ekként önönmagán nyugszik, miként az égi testek rendszerében az állócsillag”.

tételek nem jogtételek. S ezzel a nemzetközi jog jogiságának szerintem legnyomósabb argumentuma elesett.

De e vizsgálat haszna nem merül ki e negatív megállapításban: a fentebb elmondottak megadják a pozitív útmutatást is a nemzetközi jog problémájának eldöntésére, melynek birtokában most már röviden és egyenesen megadhatjuk a feleletet arra a kérdésre, hogy mik hát a nemzetközi jog parancsai, ha nem jogparancsok? Az elmondottakból világos, hogy nem egyebek, mint egy, a kultúremberiség egyetemet átfogó morál, egy világpolgári morál parancsai. Mint morálparancsok, ugyanazzal a szankcióval lépnek fel, mely a morálparancsoknak általában sajátja: a morált fenntartó társadalom szervezetlen kényszerével, mely a moráллеless magatartás elítélésében, rosszallásában, megvetésében, a tett felett való közfelháborodásban, a morálsértőtől való visszahúzódbásban, annak a nemzetközi társadalomból való kiközösítésében, esetleg spontán, szervezetlen szövetkezéssel való megrendszabályozásában nyilvánkozik.

Ez eredmény és az alapjául szolgáló megfontolások világánál elvesztik minden súlyukat azok az argumentumok, melyeket a nemzetközi jog fent (1.) a második csoportba sorozott védelmezői annak jogisága melleit még felhoznak.

E védelmezők argumentációja általában egyre megy ki: ők elválasztják a jogot az ennek megvalósítására a jog mögött álló kényszertől s az előbbinek az utóbbtól független létét vitatják.

Igy Ullmann (*Völkerrecht*, 2. kiad. 17. l.), Thonra támaszkodva vitatja a normának a kényszertől való függetlenségét s ebből akarja levezetni a norma önálló jogi létét. A szankció és kényszer hozzákötése az elsődleges jogparancsokhoz – mondja – másodlagos jelenség. A jog gyakorlati hatékonyságai ugyanis elsősorban az ember erkölcsi természete és a normák nélkülözhetetlenségének felismerése biztosítja. E szabályszerinti jelenség mellett a jogszabály nemkövetése mint szinguláris jelenség szerepel mellyel szemben, tehát csupán másodsorban, lép elő a jogot érvényesítő eszközök szüksége. E megerősítés módja időről-időre változik a történet folyamán, a konstans és stabil elem a norma. Lehet beszélni befejezett (szankciós) és befejezetlen normákról, de a normák befejezetlensége nem fosztja meg őket jogi minőségüktől.

Ebben igaz az is, hogy a normák megtartásán elsősorban az ember morális természete őrökődik, – sőt éppen azt mondtuk fentebb, hogy minden jogparancs tartalmilag morálparancs, az állampolgári vagy egyetemes emberi morál parancsa; igaz az is, hogy a szankció másodlagos jelenség (*Begleitererscheinung*). Csak a konklúzió nem igaz, mert hisz épp ez a kísérő, másodlagos jelenség az, ami a normát jogi normává teszi, nélküle marad, ami volt: erkölcsi norma.

Ugyanez az alapgondolat mutatkozik Marténs-nél (*Völkerrecht* I. köt., 1., 2. §. és *Revue de droit intern.* 1882. 252. s. k. l.) és Despagnet-nél (Cours 38-40. §.). Szerintük is különböztetni kell egyrészt a jog maga („*das Recht an sich*”, „*le Droit envisagé en lui-meme, comme notion rationnelle conçue par l'esprit et reconnue par la conscience humaine*”), másrészt ennek külső nyilvánulása, praktikus alkalmazása között. Az előbbi szükségszerűleg előáll úgy az egyének közt, mint az államokban organizálódó társadalmak közt: *ubi societas, ibi ius*. „*Il y a donc ainsi fatalement un Droit des rapports entre les Etats comme il y a de toute*

necessite un Droit de l'organisation interieure dans chaque societe particuliere." (Despagnet.) Legfeljebb annyit lehet szemére háyni a nemzetközi jognak, hogy az rosszul van precizírozva – törvényhozó hatalom hiányában, kétes alkalmazású és kevésbé hatékony – bírói hatáság és biztosított szankció híján. Ezt a szankciót is megtalálja Despagnet bizonyos mértékben a történelmi igazságszolgáltatásban és a közvélemény erejében. A szervezett kényszermegvalósítás – mondja – nem lehet fogalmi eleme a jognak, mert a jog érvényét elsősorban az alattvalók közmegegyezőségének köszöni, s ez adja meg igazi pozitív jellegét, amivel szemben a bíróságok működése csak kivételes lehet, hisz az ő hatalmuk sohasem volna elég a tömeg ellenállásának legyőzésére.¹³

Nyilvánvaló hogy az, amit Martens és Despagnet „a jog maga” alatt értenek, nem más, mint a jog tartalmát képező morálparancs, ami természetesen megvan a nemzetközi jogban is, csupán az hiányzik, ami ezt a tartalmat éppen joggá tenné, a forma, az organizált megvalósítás. Az az érv pedig, hogy a jog pozitív jellegét nem az utóbbinak, hanem a polgárok közakarattal való alávetésének köszöni, egyáltalában nem áll, hisz ez a közalávetés minden erkölcs- illem- stb. parancsnak is jellemzője. Igaz ez adja meg a parancsnak, a jogparancsnak is a belső erőt, de nem a jogi jellegét.

V. Igen gyakran visszatérő argumentum a nemzetközi jog jogiságának védői részéről az utalás arra a párhuzamra, melyet az ősi állapotban levő államonbelüli magán- és büntetőjog a mai nemzetközi joggal felmutat. Miként a nemzetközi jogban a háború, úgy amott az egyén önhatalma, bosszúakciója a végső szankciója a jognak, miután az állam még nem foglalozik a jogrend fenntartásával. E párhuzamba állításnál az írók kétségtelennek tételezik fel amaz ősi jog minden vitán kívül álló jogiságát, s innen az argumentum ereje a nemzetközi jogra nézve is.

A hasonlat kétségkívül frappáns, s már ezért is megérdemelné a bővebb kiaknázást. Ezenfelül azonban – látni fogjuk – az összehasonlítás annyi érdekes szempontot vet fel, annyi termékeny gondolatot kelt, hogy azt semmiképpen nem lehet egy futó, felületes utalással elintézni. Csodálatosképpen még sem akadtam az – igaz, korlátoltan rendelkezésemre álló – irodalomban e párhuzam alaposabb kiaknázására. Csak általánosságban tartott megjegyzésekkel lehet találkozni. (Jhering i.m. 326., Ullmann i.m. 15., Despagnet 43. etc.) Csupán a most folyó világháborúkeltette irodalomban találtam egy tanulmányt Leonhard breslauer professzor tollából. (*Der Wert der Kriegereignisse für die Privatrechtsgeschichte*. Arch. f. Rechts- u. Wirtschaftsphil. Vili. [1915] 490-500. és IX. 1-11.) mely ugyanezt a párhuzamot igyekszik értékesíteni a tudomány javára, de éppen a megfordított irányban: nem az ősi jogról vonva következtetést a jelen nemzetközi jogára, hanem a mai háborús eseményekben mutatkozó tünetekről következtetve a homályban elvesző őskor jogállapotára. Látnivaló, hogy Leonhard alapgondolata ugyanaz, mint amelyet mi alább következő fejtegetéseink bázisává teszünk: a két jog hasonlósága feljogosít egyikről a másikra való következtetésekre. Mindössze Leonhard szerencsésebb

¹³ Körülbelül az ismertetett argumentumokat variálja Hompel: Deutsche Richterzeitung 1910. 5/6. sz.

helyzetben van, mint mi leszünk: ő a háború szemünk előtt lefolyó, közvetlen megfigyelés alá eső jelenségeiből következtet a feledés ködébe vesző múltra, míg mi csak a múlt töredékesen fennmaradt emlékeit hasznosíthatjuk a nemzetközi jog jelenére és jövőjére vonatkozó következtetéseink számára. Azonban még e korlátolt összehasonlítási lehetőség mellett is a feladat oly kecsegtetőnek, az eredmény oly kifizetőnek látszik, hogy szükségesnek és háládatosnak tartjuk ezt az összehasonlítást a részletekbe behatóan elvégezni.

Mint Leonhard, úgy mi is, összehasonlításunk mintájául elsősorban a római ősjogot vesszük, főleg e jog sajátos fejlődésmódja miatt. Ismeretes ugyanis a római jognak az a konzervatív vonása, hogy az az idők folyamán szükségessé vált reformokat lehetőleg a meglévő intézmények kímélésével létesítette, az új tartalmat lehetőleg a régi formába öntötte, s ezáltal a régi formát megőrizvén, következtetést enged az annak a formának megfelelő eredeti tartalomra, mely az idők folyamán feledésbe ment. Nem úgy, mint a lepke, mely előbbi hernyóalakját levetkőzve, mai alakjában nyomát sem őrzi a múltnak, fejlődött e jog, hanem olyformán ment az új joganyag beszivárgása, mint a kovakő-lerakódás, mely az elkorhadtt ősvilági növények képét, melyeknek üresen marad helyére lépett, híven visszaadja. E tulajdonságánál fogva a római jog jóval messzebb időkbe enged behatolni pillantásunkat, mint amelyből első jogtörténeti adataink származnak. Nincs még egy nép, melynek jogában világosabban felismerhetőbbek lennének például annak nyomai, hogy hogyan jutott a jogi gondolkodás addig, hogy az egyesek közt felmerülő magántermészetű viták eldöntését a közhatalom képviselőjére bízta – s ez az, ami bennünket főleg érdekel –, mint a római. (V.ö. Girard: *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*. 39. lap.)

A rómaiak abban a korszakban, mikor múltjuk a történelem előtt derengeni kezd, részben már átestek azon a korszakon, melyben az egyes egyén jogának érvényesítése, személyének és vagyonának védelme a saját maga, vagy háznépe, rokonai, nemzetsége erejére volt utalva, részben – és pedig nagyobb részben – azonban az még náluk is uralkodott.

Reális, megbízható adatok alapján tudjuk, hogy Róma életének abban a korszakában, melyet a hagyomány a királyság korául ismer, már volt Rómában állami bíraskodás úgy büntető, mint magánjogi ügyekben. A király a köz erejével üldözi nemcsak az állam, az istenek ellen irányuló sértéseket, hanem bizonyos, lényegükben egyes magánegyen ellen irányzott, de távolabbról a közérdeket érintő vagy a közérkölcöket felháborító cselekményeket is pl. határsértés, patrónusi, kliensi köteleességek megszegése, a feleség eladása, a szülők bántalmazása, megölése, sőt később általában az ölés. (Girard i.m. 34.) A király részt vesz továbbá a sértett magánbosszújára hagyott deliktumokból vagy általában a *civilis* természetű igényekből keletkezett perek intézésében vagy legalább vezetésében is. Viszont azonban a király bíraskodása egyrészt nem imperatív és kizárólagos, másrészt, főleg civilperekben, még bizonytalan, tétova, befejezetlen. Közüldözés tárgyát tevő bűnesetekben konkurál vele s meg is előzheti egyrészt a köz minden tagjának a *homo sacer*-rel szemben fennálló szabad bosszújoga, másrészt a bűnös atyjának vagy familiájának a bűnös felett gyakorolt házi büntetőjoga. (V.ö. Girard i.m. 36., Mommsen: *Rom. Strafrecht* 17.), magánjogi természetű vitákban pedig a király bíraskodásának

bevonása csak egy mesterkelt fogással, a szántsándékkal provokált hamis eskü segítségével, mely a királyt, mint az állam vallási fejét, közbelépésre ösztönzi, vált lehetségessé, s az ítélet végrehajtását, mely már a királyt nem érdekli, vagy az önhatalom vagy egy másik rafinált mesterfogás, az előre adott perbeli kaució (*praedes litis et vindiciarum*) biztosította.

Bizonyos, hogy a királyi bíraskodást, mint minden más népnél, a rómainál is a tiszta magánigazságszolgáltatás korszaka előzte meg, mikor úgy a közt, mint az egyest ért bármely sérelem megtorlása az érdekelt vagy érdekeltek szabad bosszúakciójára volt bízva. Ez az időszak, mely a homéroszi kor görög törzseinél még megtalálható, minden kétség nélkül megvolt a római népnél, illetőleg az idők folyamán egységes rómaivá olvadt népeknél is. Világos bizonyossága ennek a legrégebb római performa, a *legis actio*-k performája, mely nem egyéb, mint szabályozott, fix formákba öntött képe az önhatalmú jogérvényesítésnek.

Próbáljuk megjeleníteni ennek a tiszta magánbosszú korának képét. Nagyon tanulságos lesz ennek szemlélete.

Amit ma magánjognak és büntetőjognak nevezünk, az a szó mai értelmében ebben a korszakban nincs meg. Mindenekelőtt teljesen jogosulatlan beszédmód ebben a primitív korban a büntetőjogi sérelmet a magánjogtól megkülönböztetni. A kettő közt különbséget manapság is csak a szankció eltérő volta tesz: ebben a korban pedig a szankció ugyanaz, t. i. a sértett megtorló támadása. A sértett pedig az őt ért támadások közt nem lát minőségi, legfeljebb csak mennyiségi különbséget: egyik támadás súlyosabb lehet, mint a másik, de lényegében egyképpen támadásnak tűnik fel előtte minden oly cselekvés, mely az ő érdekeivel ellenkezik, annál is inkább, mert hiszen közismert dolog, hogy a primitív ember nem a cselekvő belső intencióját, hanem a külső eredményt nézi csupán: csak a sértés okozta fájdalmat érzi, s ez egyaránt bosszúra ösztönzi őt, akár szándékos rosszakarat vezette a sértőt, akár véletlenül, akaratlanul követte el a sértő cselekményt. (Girard i.m. 32. lap. I. j. Jhering: *Geist des röm. Rechts*, 5. kiad. 126-127. l.) Jellemző e tekintetben az, hogy még, a 12 táblás törvény is ismeri a lopásnál a házkutatás intézményét azzal a hatállyal, hogy a lopott dolog megtalálása a ház gazdájának bűnösségét minden további nélkül megállapítja s őt *fur manifestus*-szá teszi. Ugyancsak a 12 táblás törvény joga szerint a hitelező még ugyanazt a bosszúakciót intézi nemfizető adósa ellen, mint a tolvaj ellen, mikor *manus iniectio*-val fogságába ejti s az eljárás végén rabszolgaként eladja vagy megöli. Ha mindenáron mai terminusokat akarunk tehát használni, sokkal inkább jogosult volna azt mondani, hogy e korban nincs magánjog, csak büntetőjog van. Azonban ez sem helyeselhető, mert jog a mai értelemben egyáltalában nincs. Megölnek, megrabolnak valakit: a sértett vagy hozzátartozói dolga bosszút állani a sértőn. Ám, hogy e bosszú sikerül-e vagy nem, az tisztán erő kérdése. Ha a bosszú sikerül, épp úgy nem mondhatni, hogy a bosszuló jogát érvényesítette, mint ahogy nem mondhatni, ha a sértő marad felül, hogy a legyőzöttek nem volt joga. Van sérelem, esetleg van megtorlás, de nincs jog és nincs jogtalanság, nincs deliktum és nincs büntetés, nincs jogi felelősségrevonás. Mindez csak a küzdőktől különböző harmadik személyek szempontjából lehetne. A küzdők közt van erősebb és gyengébb, de hogy melyiknek van joga, azt csak egy tőlük független harmadik tényező mondhatná meg.

Ilyen harmadik pedig nincs. Ez nem azt jelenti, mintha a harmadik személyek nem formálnának véleményt a küzdők ügyében. A körülöttük lefolyó harc okvetlenül kell, hogy érdekelje őket, hisz a harc heve esetleg őket is fenyegeti. Van már közvélemény is, azonban ez a közvélemény nem aktív. Ha csak valami különös ok nem vonja beavatkozásra a szemlélőket, azok tétlenek maradnak, mert hisz miért tegyék ki magukat mások ügyében a harc esélyeinek. Hiányzik még náluk ehhez a felismerése a mindenki ügyét rendező jogrend szükségességének. Megmaradnak tehát a logikai, mondjuk erkölcsi ítéletnél, de ezt az ítéletüket nem váltják tettekben nyilatkozó jogi meggyőződésre. A jog pedig, ha lényegében nem más is, mint logikai ítélet emberi életviszonyok helyes berendezéséről, jogi minőségét azáltal nyeri, hogy ez az ítélet nem marad meg a pusztá kontempláció, a pusztá belső mérlegelés terén, hanem külsőleg érvényesülni kíván.

Nem ilyen sötétén, sőt nagyon is színesen és bizonyos tetszélgeccsel festi Jhering (*Geist d. röm. R. I. 121. sk. l.*) e régi kor állapotát. Ő a magánbosszú korának most ismertett berendezkedése dacára is el tudja képzelni a jogeszme uralmát. Jhering így ír: „Nem a véletlen uralkodott itt a jog helyett, nem a küzdő felek rendelkezésére álló fizikai erő adta meg a döntést, hanem a jogeszme már megvalósult itt is, bár tökéletlen módon. Aki az elszenvedett jogsérelem miatt önségélyhez volt kénytelen fordulni, nem volt a maga erejére utalva: a jogtalanság a jogérzetnek ugyanazt a fellázadását hívta ki a közben, mint ő benne magában, a fizikai erő túlsúlya rendszerint a jogosult oldalán volt. A jogérzetben benne van a megvalósulásra való törekvés, s annak sérelme, habár csak az egyest éri is, az összeségben is mozgásba hozza ezt a törekvést. Ha nem talál szervezett orgánusra, mely megvalósítsa: maga veszi kezébe annak megvalósítását. Ha nincs is bíró, ki a bűnöst felelősségre vonja, ezt mégis eléri a büntetés, talán biztosabban és gyorsabban, mint kifejlett szervezetű büntetőigazságszolgáltatásnál; es ist die Volksjustiz, welche die verletzte Volksmoral zur Anerkennung bringt“.

Azt hiszem azonban, e kép, melyet Jhering fest, inkább lelkes, mint reális. Legjobban meggyőződést szerezhetünk erről, ha néhány példát keresünk abból az őskorból, melyben ez a tiszta magánbosszú-rendszer dívott. Ilyen példát nem vehetünk a rómaiaktól, mert az ő ismert történetük már innen esik a tiszta magánbosszú korán, de igenis találunk a velük rokon görög népnél, melynek múltjából fennmaradt dokumentumaink még visszanyúlnak ebbe a korba. Így nevezetesen a homéroszi kor még a tiszta magánigazságszolgáltatás korszaka. Lássunk ebből néhány klasszikus példát. Az egyiket Aiszchylosz Agamemnon-jából veszem. Aiszchylosz ugyan nem egykorú tanú, azonban az idézet még sem lesz teljesen nyomaték nélküli, egyrészt, mert Aiszchylosz-ról, aki „Homérosz asztaláról szedegette morzsáit“, feltehető, hogy híven tükrözi vissza a homéroszi kor gondolatvilágát, másrészt, mert leírása mögött a történelmi esemény megerősítő tanúsága van, s egyébként az magában véve is a legnagyobb mértékben plauzibilis, ha az ember beleképzeli magát a kor viszonyaiba.

Agamemnon hazaérkezik Trójából. Palotájában szeretőjével szövetkezett gyilkos neje, Klytaimnesztra tőre várja és sújt le rá. A palota előtt álldogáló kar, (a közvélemény tragédiái kifejezője), melyet Kasszandra vészes szavai már előre tájékoztattak, hogy mi történik a palotában, hallja a király halálkiáltásait, s bár a végbemenő

rémletről meg van a maga szilárd erkölcsi felfogása, melynek egy jelenettel alább így ad kifejezést:

Ki ölt – öletik. Bűnhődik a vétkes.
S amíg Zeusz él, igaz marad ez:
Bűnért bűnhődni kell. Ez a végzet... (Várady A. ford.)

mégis tétlenül, habozva, tanakodva áll a palota előtt. Íme a vonatkozó részlet:

Kar: Elkövetve már a rémtett... hallik a király szaván.
Fontoljuk meg gyorsan, sebtén, hogy most mit tévők legyünk?

- Kar: 1. Halljátok imé véleményem: hívjuk itt
A népet össze mind hamar palotája elé...
2. Berontanunk azonnal, nézetem szerint
Jobb, és kivont kardokkal kell ítélni ott.
3. Valóban én is ehhez járulok s akarom:
Tegyünk, de gyorsan! Nincs idő halasztanunk.
4. Belátni könnyű – ez csupán a bevezetés:
Utána mi jó, a zsarnokság leszen.
5. Mi késlekedve állunk – ámde ők, kik a
Késlekedők hírére letiprák: tesznek ám!
6. Még nem tudom, minő tanácsot adjak én,
Tanácskozzunk előbb a tettesek felől.
7. Ezt vallom én is és belátni nem tudom,
Hogyan lehessen holtat szóval költenünk?
8. S halálveszélytől félve engedjünk nekik,
Jövő uraink s e ház bemocskolóinak?
9. Nem... én eltérni nem tudom. Inkább halált!
A zsarnokságnál bárminő sors édesebb.
10. De tán, mit e feljajdulás jelez: nekünk
Meg kéne győződnünk: meghalt-e a király?
11. S ha biztos az, – következik a tanácskozás,
Mert más a sejtés – más a tiszta látomás.
12. Ezt támogatni mindig hajlandó vagyok.
Tudjuk meg azt, Atreüsz fiából hogy mi lett?

Vagyis a nép a régóta várvavárt, szeretett király csúfos, brutális legyilkolása láttára sem rohan, – mint Jhering gondolja – azonnal, gondolkodás nélkül bosszút állani, s bár a fölháborodás első percében úgy látszik, hogy a szörnyű eset tette kész-teti, mégis lassanként felülkerekedik a szokásos meggyőződés, hogy a bosszúállás a családtagok dolga, s a kar elvonul, beérve azzal a jóslattal:

Ha még akármilyen tájon él
Oresztész – és Tyehé oltalma mellett visszatér:
E két gonosz dicső legyilkolója lesz.

Idézhetem továbbá magából az Iliászból Achillesz viszályát Agamemnonnal. Agamemnon brutálisan, erőszakkal elveszi Achillesz rabnőjét. E lettét nemcsak

Achillesz, de az egész görögség durva jogsértésnek fogja fel. (V.ö. Nesztor beszédét Agamemnonhoz, 9. ének: „Harca igaz bérét el is vetted tőle...” Baksay ford.) Achillesz a sértés pillanatában tényleg bosszúra is gondol, kardjához kap (1. ének) s az eposz szerint csak Pallasz közbenjárása (értsd: a józan megfontolás, Agamemnon nagy hatalmának figyelembe vétele) téríti el ettől. Dacára azonban e közfelfogásnak, a görögök fejedelmei magára hagyják Achilleszt és túrik a rajta esett sérelmet, féken tartva kétségkívül Agamemnon nagy tekintélye által, (aminél azonban megjegyzendő, hogy Agamemnon nem ura a körülötte levő szuverén fejedelmeknek, csak feje az alkalmi hadiexpedíciónak).

De legjobban illusztrálja e kor viszonyait ezért legtanulságosabb harmadik példám: az Odyszeianak az a része, (22. és 24. ének), mely Odyszeusz bosszúját meséli el a kérőkön.

Odyszeusz hazatérve Itakába, végrehajtja bosszúját a kérőkön. Jellemző a bosszú oka is, melyet maga Odyszeusz így tár fel, megismertetvén magát a férfiterembe beszorított kérőkkel:

„Hah! Cudar ebfajzat, nem hittétek hazajöttöm
Széles Trója alól, s felevétek szép palotámat
S rettenetes cudarul bánátok rabnóimmal
S éltemben feleségemnek keziért epedétek!” (Kemenes ford.)

Azaz Odyszeusz a vagyoni sérelmet emeli ki első sorban, amint ezt egyébként lépten-nyomon halljuk az Odyszeiában a kérők főbűneként felróva. Tehát vagyoni sérelemre ilyen vérengző bosszú helyénvalónak látszott!

A bezárt teremben összeszorult kérők hullanak Odyszeusz nyilai alatt, mikor megjelenik, Mentor alakját öltve magára Pallasz. A küzdő felek mindegyike, csak Mentort látván benne, igyekszik befolyásolni, Odyszeusz a maga részére nyerni a harcban segítőtársul:

„Hős daliás Mentor, ne feledd bajtársad a bajban,
Aki veled sok jót művelek s társad vagyok úgy is.”

a kérők pedig fenyegetéssel elriasztani:

„Rá ne vegyen Mentor, csali szóval a bajnok Odyszeusz,
Hogy vele együtt küzdj s harcolj a vidám daliákkal.
Tervünket, fogadom, hogy imígy váltjuk mi valóra:
Hogyha e kettőt itt megölők, az atyát s fiúsarját,
Téged ölünk majd meg, mivel e födeles palotában
Ilyeneket mívelsz s a fejeddel fogsz te fizetni.
Élteteket miután elvettük a gyilkos acéllal,
Birtokodat, mely künn a mezón, vagy szép palotádban,
Összekeverjük majd a dicső Odyszeusz vagyonával
S lányaidat s fiaid szintén a halálba taszítjuk,
S kedves nőd se legyen vélük sziklás Itakában.”

(Hogy anticipáljam az alább következő összehasonlítást: nem szakasztott ekként igyekeznek-e a küzdő államok befolyásolni ma is a semleges államokat, melyeknek segítő közbelépését remélhetik vagy tartaniuk kell tőle?)

A bosszú művét befejezte Odyszeusz. Jól tudja, hogy a bosszúra következik az ellenbosszú a megölt kérők családjai részéről, ezért bezárja a kapukat, hogy a hír idő előtt ki ne szivároгjon s időt nyerjen összeszedni híveit s készülni a támadásra; reggel siet ki mezei birtokára, hol hú emberei vannak. Elterjedvén a hír, a megölt kérők hozzátartozói felverik a várost s összegyűjtik a népet:

És miután felgyűlt a gyűlés s rendekbe verődtek,
Eüpeithesz kele föl köztük s ő szólt legelőször,
Mert szeretett fiáért szörnyű búbánat epeszté,
Antinoszért, akit legelőbb gyilkolt meg Odyszeusz.
Érte siránkozván, szólt könnyáztatta szemekkel:
„Óh feleim, sok ezernyi csapást hozza ránk ez az ember:
Legjava hőseinket rohamos gályákra vitette
S elveszté a hajókkal együtt daliás fiainkat,
Itthon meg megöle a kephallének kitűnőit.
Rajta tehát, mielőtt fővenyes Piloszba sietne.
Vagy szentelt Éliszbe, vitéz epeiok mezejére:
Fogjuk el őt, mert mindörökön rajtunk e gyalázat
S még unokáinknál is szégyen lesz neveinken.
Ha fiaink s gyereink vesztét boszúlatlanul álljuk.
Élni se vágyódnám keserűségemben e földön
És inkább szállnék közzéje kihalt feleinknek:
Fel, mielőtt elszöknének boszuló kezeinktől!”
Így szólott s zokogott s megszánta valasvalamennyi.

Erre Medón¹⁴ szólott nekiök bölcs, röpke szavakkal.
Halljunk szót, itakébeliek, mert bajnok Odyszeusz
Nem mivelé ezeket dacára a mennybelieknek.
Enszemeim látták istent, amint Odyszeusznek
Oldala mellett állt, a híres Mentorra hasonlón.
Olykor Odyszeusz előtt túnt fel bosszúra tüzelve.
Olykor a kérők közt dult-fult a remek palotában,
Kik sűrűn hullottanak el, leterülve a padlón
Szóla s ijedtében valamennyi halálszinüvé lett.
Csak Halitharszesz hős, az elaggott, szól vala köztük;
Ő maga tudta csupán a multakat és a jövőndőt
Jóakaró szívvvel szólott e szárnyas igékkal:
„Ős itakébeliek, hallgassatok im szavaimra:
Jó feleim, mindezt a saját vétségtek okozta,
Nem hallgatván rám, sem Mentor népvezetőre,

¹⁴ A híradó, akit Odyszeusz Telemachosz szavára megkímélt az öldöklésnél, aki tehát hálás volt iránta.

Nem tiltották fiúsáraitoknak a vétket,
Kik butaságukban bűnöket bűnökre tetéztek:
Felfalták vagyonát, feleségét sérteni merték
Ily nagy bajnoknak, kirül azt hitték, haza nem tér.
Hajtsatok énrám most, legyen úgy, amiként javasolom:
Egy tappot se megyünk, hogy a vészbe magunk ne rohanjunk!"
Egy fele nagy zajjal szökkent fel a szárnyas igékre,
Más fele meg veszteg maradott sűrű nagy tömegekben...

Érdekes képe ez annak, mint igyekeznek a küzdő felek saját részükre megnyer-
ni az érdektelen szemlélők segítségét, de egyúttal annak is, hogy ugyanannak a
cselekménynek minősítése milyen ingatag, milyen eltérő az érdekeltek megvilágítá-
sában és az érdektelenek előtt. Az itakébeli népgyűlés minden egyes tagja át volt
hatva attól a meggyőződéstől, hogy a gyilkolást meg kell bosszulni: ám nem volt,
aki eldöntse, Odysseusz tette gyilkolás-e, mint az érdekeltek mondták, vagy maga
is jogos bosszú, mint az öreg, higgadt és érdektelen Halitharszesz állította. Min-
denki ment tehát a saját meggyőződése után: az egyik fél harcra, a másik békésen
és közömbösen házába. Szervezett szankció és ennek intézményes megvalósítása
hiányában a bosszú jogának hangoztatása nem más, mint pusztá harci jelszó az
érdekelt szájában.

Íme a szankció az, amely joggá teszi a közfelfogást, amennyiben annak az
egyek konkrét esetben való érvényesülését biztosítja. Szankció nélkül nincs jog.
Vagy ha úgy tetszik: van jog *in abstracto*, van jogszabály, objektív jog, de nincs
jogosultság *in concreto*, nincs alanyi jog. Mommsen mondja *Römisches Strafrecht-*
je előszavában: „*Strafrecht ohne Strafprozess ist ein Messergriff ohne Klinge!*”; ilyen
pengétlen késnyél a jog általában biztosított, szervezeti szankció nélkül!

Lehetetlen, hogy az olvasó ne látná minden figyelmeztetés nélkül is azt a pár-
huzamot, azt az azonosságot, melyet a vérbosszú e primitív korának joga korunk
nemzetközi jogának állapotával felmutat. A nemzetközi jog a homéroszi idők korát
éli! Az egymás mellett, de egymástól és egy közös felsőségtől függetlenül szervez-
kedett nemzetközi jogalanyok, az államok, ugyanazt a szuverén ön-
igazságszolgáltatást gyakorolják, mint ama primitív kor egyénei. Egymás cselek-
ményeit kizárólag saját érdekeik szemüvegén át nézván, az érdekeikbe ütköző cselek-
ményben akár vagyoni jellegű károsodást idézzen az elő, akár existenciájuk el-
leni támadást foglaljon magában, egykép az önhatalom eszközeivel megtorlandó
jogtalanságot látnak, s mint ama primitív ember, a sértésben nem minőségi, ha-
nem csupán mennyiségi különbséget látva, alkalmazzák az erősebb vagy gyengébb
megtorlás eszközét, a retorziót, a represszáliákat, blokádot vagy – *ultima ratió*ként
– a háborút.¹⁵ A vitán kívülálló semlegeseknek épp úgy megvan a maguk vélemé-
nye a harcolók ügyéről a konkrét esetben, mint a homéroszi kor embereinek meg-

¹⁵ A mai tételes nemzetközi jog szempontjából nem egyéb tehát a fogalmakkal való játéknál, ha egyes
írók (lásd Csarada: *Nemzetk. jog* 142. § és az ott id. irodalmat) nemzetközi büntettekről, nemzetközi
kötelmekről *ex delicto* beszélnek. A fentiek után, azt hiszem, felesleges szót pazarolni e beszédmód
helytelenségének bizonyítására.

volt, sőt vannak jelentékeny számmal előre megállapított a szokásban, tudósok irataiban, nemzetközi szerződésekből, kongresszusok megállapodásaiban gyökeredző absztrakt szabályai a közfelfogásnak az államok nemzetközi érintkezéséről, a békében és harcban követendő eljárásról, mint ama primitív kornak is meg voltak a hasonló szabályai az egyesek egymás iránt tanúsítandó magatartásáról: azonban a nemzetközi felfogás éppen olyan inaktív, mint volt amott: a nemzetközi szabályok megsértése kiváltja ugyan a művelt társadalom közrosszállását, de a közrosszállás éppen olyan tehetetlenül, tétován, tanácstalanul áll a sérelemmel szemben, mint az aischyloszi kar a király meggyilkoltatásának szörnyű tényével szemben. Az erkölcsi ítélet nem tud jogi ítéletté erősödni. Van közfelfogás, de nincs jog. Vagy ha úgy tetszik, van objektív nemzetközi jogszabály, de nincs konkrét, szubjektív nemzetközi jog és köteletség, mert nincs tényező, mely a szabályt parancssá tegye. Van késnyél, de nincs penge.

Vonjuk le tanulságainkat.

A párhuzam az ősi jog és a mai nemzetközi jog között valóban megkapó, de nemcsak hogy nem bizonyít semmit a nemzetközi jog jogisága mellett, de a következtetés egyenesen a másik irányban visszafajthatatlan; nemcsak a nemzetközi jog, de amaz ősi jog sem jog a szó mai értelmében. Ami abban megvan, az a morális tartalom, mely a jogi formát még nem öltötte magára. E jogi forma elképzelhetetlen mindaddig, míg az egyén „joga” megítélésénél és megvalósításánál a maga (háznépe, rokonsága) belátására-cselekvőségére van utalva, a körülötte levő társadalom részéről pedig csak szervezetlen, laza együttérzésre, morális támogatásra számíthat. Ebben az őskorban lehet szó erkölcsről, közfelfogásról, de jogról nem.

A jog léte (természetesen még tökéletlen, befejezetlen, de mégis a jogiság első, határozottan felismerhető vonásaival bíró léte) ott kezdődik, amikor maga a társadalom teszi meg az első lépéseket az erkölcsszabály érvényrejuttatása körül. Érdekes, hogy ezek az első lépések nem a direkt szankció megteremtésére, hanem a magán-szankció (a bosszú) szabályozására és pedig egyenesen annak korlátozására irányulnak. A társadalom először nem a jog- (erkölcs-) sértések ellen, hanem a megtorlás túlkapásai ellen lép fel. Az első igazi jogszabályok az őskornak azok a tételei, melyek a bosszú gyakorlását bizonyos feltételekhez kötik, amely szabályok megtartását a társadalom a maga közerejével ellenőrizte. Száz és ezer eseten szerzett tapasztalat megmutatta, hogy a bosszú gyakorlása ürügyül szolgálhatott mások jogtalan megtámadására, ezért kiképződik az a meggyőződés, hogy a bosszú gyakorlása csak akkor jogosult, ha annak előfeltétele, a jogsérelem, mindenki előtt kézzelfoghatóan be van bizonyítva. Enélkül a bosszúakció a közbékét fenyegető rendzavarás, mely mindenki nyugalma, jólétét veszélyezteti, mely ellen tehát mindenkinek fel kell lépnie. Innen jön az a minden nép ősjogában fellelhető követelmény, hogy a bosszúakciónak és az alapját képezett sérelemnek nyilvánosnak, közismertnek, kétségtelennek kell lenni.¹⁶ Ilyenné teszi pedig a tettenkapás, a sér-

¹⁶ V.ö. Jhering: Geist d. r. R. 1., 122.. Leist: Graeco-italische Rechtsgeschichte 298.. Pernice: Zschr. der Sivigny-Stiftung 17., 191. etc.

tett lármája, mely a szomszédokat odacsődíti, ha ez nem lehetséges, bizonyos rigorózus, ünnepélyes formák közölt való rábizonyítása a büntettnak a tettesre, minő a civiljogi *lance et licio* házkutatás a lopott dolog után, mely körülbelül azonos alakban minden indogermán nép ősjogában megtalálható.

Csak jóval később teszi meg a társadalom a további lépéseket: megszabva a bosszú korlátait, melyeken túl az nem terjedhet: maximálva a megtorlást a *talión* vagy egyébként (mint pl. a tolvaj rabszolgaságra vetésében *furtum manifestum*mal a 12 táblás törvény szerint), amiből aztán még később a büntetések tarifális megállapítása a kár bizonyos többszörösében fejlődik ki.

A direkt szankció, a társadalom közerejével való megtorlás csak későbbben lépett fel, s ekkor is csak egyes kivételes esetekben, a társadalom egészét fenyegető cselekmények ellen. Már ez a kivételesség is bizonyítéka az időbeli utóbb keletkezésnek. Az őshintézmények korát rendszerint messze visszadatáló hagyomány is alig egynéhány deliktumot tud visszautalni a királyság korszakába, holott ezzel szemben pl. Leist a *lance et licio* házkutatás eredetét, amely már jogi szabály a mi értelmünkben is, több mint 2000 évvel teszi Krisztus előttre! (I.m. 247.) A magánjogi állami igazságszolgáltatás pedig alig előzhette meg néhány századnál több idővel a 12 táblás törvénykönyvet.

Érdekes az is, hogy a közüldözés első formája is nem egyéb, mint a magánbosszú generalizálása: a bűnös kiszolgáltatása a mindenki szabad bosszújának (*homo sacer*). A súly azonban itt már a mindenki szón van. Nemcsak a sértett gyakorolhatja a bosszút, de mindenki ellenőrizheti a norma megtartását, ami körülbelül annyit is jelentett, hogy mindenki tartozik is gyakorolni ezt a bosszút. A társadalmi erkölcs elérkezett arra a fokra, amidőn a jogsértés bizonyos esetekben már nemcsak a sértett, de mindenki ellen irányulónak appercipiáltatik.

Foglaljuk össze az eredményeket.

A nemzetközi jog nem jog, mert hiányzik belőle az az elem, mely joggá tenné: a szervezett szankció. Ugyanez okért nem jog az ősi jog sem, mielőtt a társadalom a nyilvános szankcionálás első szerveit meg nem teremti. Mindkettő csak morálszabály, mely még nem nyerte meg a formát, mely a morális tartalmat joggá minősíti. E hiányzó jogi formát az ősi jog – lassú fejlődéssel – meg tudta szerezni magának. Mit várhatunk ez irányban a nemzetközi jogtól?

VI. A háború szomorú tapasztalataitól felriasztott közvélemény, midőn a nemzetközi jog jogiságát tagadásba veszi, ezzel a nemzetközi jog értékébe, a nemzetközi szabályok teljesítőképességébe vetett bizalmában való csalódásának akar kifejezést adni. Viszont azok a tudósok, kik a nemzetközi jog jogiságát vitatják, legtöbbször ezzel e szabályok tekintélyének, súlyának, erejének növelését akarják szolgálni.

Mindegyik helytelen álláspont. A szabály súlyát nem külső formája, hanem tartalma adja meg. A nemzetközi jog tartalma a világpolgári morál parancsrendszere: a nemzetközi jog akkora nyomatékkal bír, amilyen intenzitással ég az egyetemes emberi összetartozandóság, a világot átfogó kultúra, haladás, rend iránti szükségérzet a művelt emberiség millióinak lelkében. Emellett másodlagos kérdés, hogy a tartalom minő formában jelentkezik. Ama szükségérzet mindig meg fogja teremteni a tartalom adott fejlődésfokának megfelelő megnyilvánulási formát. E forma legfel-

jebb indiciumul szolgálhat, fokmérőjéül a tartalmat képező erkölcsi szabály evolúciójának.

Tekintve azt a primitív, hátramaradt formát, melyben a nemzetközi jog ma megjelenik, első pillanatra szomorú következtetést lehetne levonni a nemzetközi jogra nézve. A huszadik század nemzetközi joga a homéroszi idők államonbelüli jogával egy színvonalon!

Ez aránytalanul nagy hátramaradását a nemzetközi jognak az állami jog mögött egyedül az a körülmény magyarázza, hogy a nemzetközi jog a legújabb idők szülötte. A nemzetközi jog tudósai a vesztfáliai békétől (1648.) szokták számítani ennek keletkezését, voltaképpen azonban az csak a gőzgépekre alapított közlekedés elterjedése óta számítható, azaz a nemzetközi jog a XIX. század szülötte. A nemzetközi jog gyermek-, sőt csecsemőkorát éli! Ha ezt a nemzetek életében elenyészően csekély időszakot összevetjük azokkal a hosszú évezredekkel, melyek bizonyára leperegtek addig, míg az emberi társadalom fejlődése a homéroszi kor társadalmának mértékéig is eljutott, ítéletünk bizonyára sokkal kedvezőbbé válik e legifjabb jogág fejlődőképességére nézve. Minden jel arra mutat, hogy a XIX. század szülötte fejlődésének arányaiban lépést tart és lépést fog tartani a gőz, az elektromosság szárnyán rohanó kor arányaival.

Nem szabad, hogy lerontsák ezt a feltevésünket a nemzetközi jognak a jelen háborúban elért kudarcai sem. Ezek a kudarcok a nemzetközi jog mai gyámoltalan, primitív szabályozásának kudarcai, de nem jelentik a nemzetközi szabályban rejlő morális tartalom csődjét. Hogy ez így van, arról tanúskodik a kultúrnépek millióinak az a kínos felhördülése, mely a nemzetközi szabályok sérelmét követte. Nem kiált-e bosszú, megtorlás, szankció után az egész művelt világ a sérelmek okozói ellen, kiket barbár fenevadaknak, a kultúra szégyenfoltjainak, az emberi minőségi meggyalázóinak minősített? Nem igyekeznek-e maguk a sérelmek okozói is letagadni, elleplezni, szépítgetni eljárásukat önmaguk és mások előtt a parancsoló szükség, a jogos visszatörlesztés, stb. ürügyeinek előrángatásával? Van-e csak egyetlen józan ember is, aki e sérelmek tényéből azt a következtetési vonja le, hogy mivel a nemzetközi jog szabályai, a mai világrengés megpróbáltatásai között nem bizonyultak mindig elég erőseknek, tehát el kell vetni az egész nemzetközi jogot és feladni minden reményt, hogy azt a jövőben jobban beváló szabályozássá erősíthessük? Nem ellenkezőleg a megerősítés lehetőségét és szükségességét hangsúlyozzák-e mindkét hadviselő államcsoport hivatalos és nemhivatalos orgánumai? A harccal járó izgalmas állapot következménye csupán, hogy mindegyik fél saját eljárását tartja korrektnek, ellenfelét nevezi barbárnak.

Majd ha a vihar elül és a lehiggadt kedélyekbe visszatér a józan ítélet, innen is, túl is felül fog kerekedni a háború tapasztalatain szerzett az a belátás, hogy a nemzetközi jog szabályai nem maradhatnak meg a mai primitív állapotukban. A háború nagyon is jó alkalom volt, hogy a milliók közvéleményének figyelmét ráterelje a nemzetközi jog fogyatékoságára. Ez az intenzív közérzés, a megfelelő szabályozás általános szükségérzete ekkor meg fogja teremni a maga gyümölcsét. És ez nem lehet más, mint törekvés e szabályok igazi jogi formába öntésére, a kényszer-szankció létrehozására, mert szankció nélkül nincs jog.

Itt van azonban az a pont, ahol a nemzetközi szabályok bevégzett jogparancsokká való alakulása nehézségbe ütközik. Értem annak a szervezetnek hiányát, mely a szankciót megadni hivatva és erre képes is lenne. Államok fölötti kényszerről lévén szó, ez a szervezet is csak államok fölötti lehet. Ilyen pedig nincs. Ez az ok, mely az írókat nagyon tartózkodó, sőt igen gyakran elutasító álláspont elfoglalására viszi e kérdésben. Még egy Jhering is tagadja a nemzetközi kényszerszabályozás lehetőségét! (*Zweck* I. 326.)

Azt hiszem, e bizalmatlanság teljesen megokolatlan s magyarázatát abban leli, hogy az írók a nemzetközi jog említett átalakulását szükségképpen egy, az államok felett alakulandó, törvényhozói, bírói, végrehajtói halalommal felruházott államon túli államszervezet kialakulásával hozzák kapcsolatba, ami szükségképp a mai államok államiságának feladását, a nemzetközi jognak ezen új, magasabb szervezet belső jogává való átalakulását jelentené. (V.ö. Merkel: *Jur. Encykl.* 871. §., Ullmann i.m. 13. lap, 2. j. etc.)

E felfogás téves. Ugrás nemcsak a természetben, de a társadalom fejlődésében sincs. Lehet, hogy ez lesz a fejlődés egy távolabbi foka, – amit hinni, mint én magam is hiszem, vagy nem hinni ma még inkább a szubjektív hajlandóság, mint tárgyi argumentáció dolga, – de ezt megelőzően, közbevetőleg átmeneti alakzatok elkerülhetetlenek. Primitív berendezkedésről, mint ami a mai nemzetközi jogé, egyszerre átlépni befejezett alakulatra, amilyen amahhoz viszonyítva az állami jog, lehetetlenség.¹⁷

E tekintetben ismét hasznos tanulságokkal szolgál az ősi jog. Ha a nemzetközi jog jelene csaknem hajszálról hajszára egybevág a magánbosszú jogának állapotával, akkor logikusan fel lehet tenni, hogy a továbbfejlődésre is, – legalább nagy általánosságban – útmutatást kereshetünk amaz ősi jog fejlődésében.

Ne higgye senki, hogy az őskorban a magánbosszút felváltó állami szankció egyszerre készen állott elő a semmiből. Fentebb már láttuk, mint kezdte meg az ősi jog működését előbb a magánbosszú szabályozásával, mikor a bosszú megindíthatását a sértés kézzelfogható bizonyításához (*tettenérés*, *conclamatio*, házkutatás) kötötte, majd mikor annak mértékét meghatározta (*talio*, az érték többszöröse, amihez járult később a kötelező kompozíció-rendszer). Úgyszintén láttuk, hogy a közbüntetés első formájában nem egyéb, mint a magánbosszú generalizálása (*homo sacer*) s csak azután fejlődik ki a közhatalmi direkt szankció. Tegyük hozzá, hogy ez a közbüntetés is még évszázadokon át a legkiáltóbb esetekre szorítva a törpe kivételt képezte. Rendszerként maradt még hosszú, hosszú századokon át a magánigazságszolgáltatás a legegényibb, a sértetten kívülállók által legkevésbé érzett jogsértésekre, különösen a vagyoni vitákra. A római ősi jog érdekesen mutatja, milyen mesterkélt, bár zseniális, fogásra volt szüksége az egyre növekedő jogérzéknek, hogy az állam fejét úgyszólván rákényszerítse ezen viták elbírálására.

¹⁷ Egy szellemes és egyelőre legalább olvasmánynak érdekes kísérletei az összes művelt nemzeteket összefogó internacionális alkotmány tervezetére 1. Lórimernél: *Le problème final du droit international* (Rev. de dr. intern. 9. köt. 1877. 163–206. lap.) Érdekes, hogy Lorimer a proponált nemzetközi kormányservezet megalkotásánál mintául bevallotta az osztrák-magyar monarchia szervezetét veszi. (199. lap.)

Esküre (*sacramentum*) kényszeríteni a vitázó feleket, hogy így a homlokegyenest ellenkezőt állító felek közül az egyik okvetlenül kénytelen legyen hamisan esküdni s ezzel a királynak, a vallás fejének, beavatkozása megokolt és szükséges legyen! Bizonyára ezt a fogást a praxis precedens esetek nyomán, hol a felek önként esküdöztek ellentétesen jogaik bizonyítására, találta ki és állandósította. Vagy esküszik a fél, s ezzel kihívta a király döntését, vagy nem esküszik, s ezzel ítéletet mondott maga felett. Valóban ritka zseniális fogás, mely nem kisebb dicséretére válik annak a népnek, mely a magánjoggal megajándékozta az emberiséget, mint későbbi jogtudósai ragyogó fejtegetései! A végrehajtás aztán már nem tartozik a királyra: jön ismét az önhatalom, de már ez is a maga szabályozott, garanciákkal ellátott formájában (*manus iniectio*).

Nyújthatnak-e a most elmondottak némi ujjmutatást a nemzetközi jog remélhető jövő fejlődésére nézve? Lehet-e várni, hogy az a folyamat, mely lejátszódott az egyesek között, ismétlődni fog az államok jogában is?

Jelenségek csak úgy ismétlődnek, ha a létrehozó tényezők azonosak. De azonos-e a mai államok, mint nemzetközi jogi egységek helyzete az őshajdankor egyeseinek helyzetével?

Bizonyára nem teljesen.

Az első különbség, melyet fel lehetne hozni, az, hogy míg a mai államok izolált, független egyedek, addig azon régi kor emberei közt már voltak bizonyos leszármasztási, családi, vallási, védelmi, gazdasági kapcsolatok és szervezetek, melyek készen adva, és alkalmasak is voltak ahhoz, hogy a jogszolgáltatás feladatát, a jog szankcionálását magukra vegyék, ma pedig erre előbb új szervezetnek kell kialakulnia.

Ez az ellenvetés kevésbé nyomós. Láttuk ugyanis, hogy amaz őskorban is az első lépéseket nem a már létező állami szervezet tette meg, hanem attól függetlenül az egyesek közvéleménye a szokásban működő eleven erő hatalmával és a szervezetlen közvélemény nyomásával teremtette meg a magánbosszú első korlátait, és csak viszonylag későn veszi igénybe az állami szervezet közreműködését. Egyébként bizonyos nemzetközi szervezkedések, melyekre a további fejlődés támaszkodhatik, a mai államok közt is vannak már.

Lényegesebbnek látom azonban a vitázó felek és a körülöttük levő semleges társadalom erőbeli viszonyai közt levő különbséget amaz őskorban és a mai nemzetközi életben. Ott két-három-négy vitázó féllel vagy családdal szemben állt az érdektelen, semleges családok elnyomó sokasága, mely véleményét mindig, vagy legalább rendszerint minden kétség nélkül rá tudta kényszeríteni a vitázókra. Emitt kevés számú nagyhatalom és szintén korlátolt számú kis állam közt nincs meg a semlegeseknek az az elnyomó majoritása, mely az objektív közvélemény, az objektív nemzetközi jog parancsát a háborúba keveredett államokra oly feltétlen bizossággal rá tudná diktálni, különösen, mivel a földrajzi helyzet, műveltségi különbségek által elválasztott nemzetekben sokszor nincs meg a beavatkozáshoz szükséges érdekelttség, ekként a számbajöhető semlegesek száma még kisebbre redukálódik.

Hogy ez a különbség fogja-e éreztetni hatását és mennyiben, azt végérvényesen még nem lehet eldönteni. Egyelőre azonban annyi megállapítható, hogy a

nemzetközi jog továbbfejlődése teljesen azt az irányt látszik venni, melyen az ősi jog haladt.

A hágai békekonferenciák két legfontosabb eredménye: a nemzetközi vizsgáló bizottságok és az állandó nemzetközi választott bíróság céljuk szerint teljesen egybevágóan az ősi primitív jog első jogi természetű berendezéseivel.

A nemzetközi vizsgáló bizottságoknak ugyanaz a feladatuk, ami az ősjogban a tettenéréskor megkívánt *conclamatió*nak, a szomszédok, tanúk odacsóditásának, az ünnepélyes kutató ceremóniának volt, t. i. a lényállás hiteles tisztábazotata, hogy az szándékos félremagyarázásokkal ne szolgálhasson ürügyül alaptalan támadásra. Ennek óriási fontosságát fent (V.) felhozott példáink világosan mutatják.

A választott bíróság *expediens*éhez is bizonyára gyakran fordultak amaz őskor emberei is (a király, mint választott bíró). Ők sem vitték vitás ügyeiket mindig fegyveres elintézésre. Megvan a párhuzam abban is, hogy a mai nemzetközi választott bíróság funkciója is bevégeződik ott, ahol az ősi választott bíróé végződött, t. i. az ítélethozatallal. A végrehajtás már az erő vagy a belátás dolga. Ez az utóbbi mindenesetre hasonlíthatatlanul nagyobb a mai államoknál, mint az ősi embernél volt, s ez viszi őket az ítélet önként való teljesítésére. Valamint a vizsgáló bizottságok ténymegállapításainál is ez a nagyobb belátás, ez a nagyobb morális felelősségérzet az, mely e bizottságok működését olyan üdvös hatásúakká teszi a háború kiküszöbölhetése szempontjából.

Az a közös fogatkozás azonban, mely ez idő szerint még a nemzetközi vizsgáló bizottságok és választott bíróságok intézményét amaz őskori párhuzamos berendezésekkel összevetve hátrányosan jellemzi, az, hogy ez utóbbiaknál a vitázó fél alávetése kényszerítőleg biztosítva volt, az előbbieknél pedig ez ma még csak jámbor kívánság. E tekintetben a nemzetközi jog még nem érte el ama primitív jog fejlettségi fokát, bár egyébként igen szép eredményeket tud felmutatni már is. (Alabama-affaire, hulli eset, etc.)

Azt hiszem, nem hiú remény, ha a fejlődéstől e téren sokat várunk. Kétségtelennek tartom, hogy a mai háború tanulságai alapján egy újabb megállapodás sokkal energikusabb és hatékonyabb intézkedéseket fog tenni, mint az eddigiek. Amit a primitív kor emberei meg tudtak tenni a magánbosszú szabályozásában, azt ne tudnák megtenni a huszadik század államai?

Azonban különböztessünk! Válasszuk el először is a háború kiküszöbölhetésének vagy korlátozásának lehetőségét a nemzetközi jog békés és hadiszabályai kényszerítő megtartásának kérdésétől.

Lehetséges-e a háborút végleg kiküszöbölni a nemzetek életéből? Vérmérséklet szerint feleljen e kérdésre ki-ki. De ha lehetségesnek tartja is valaki, mint ahogy én is erre hajlok, akkor is tisztán kell látnia, hogy ez a legnehezebb kérdés, mely ha teljeseedik is egykoron, a fejlődés betetőzője lesz.¹⁸ Amint hogy a múltban is azt

¹⁸ Azok a meglepően határozott nyilatkozatok, melyek a legutóbbi hetekben a két szembenálló államszoport vezető államférfiinak ajkáról a békekötés utáni nemzetközi szervezkedésre vonatkozólag Londonban és Berlinben elhangzottak, arra mutatnak, hogy a fejlődés útja e tekintetben sem olyan beláthatatlan, vigasztalan messzeségbe vesző, mint azt eddig általánosan hitték. Az, amit elméleti és gyakorlati kétkedők annyiszor bélyegezte utópiának, íme komoly reálpolitikusok szavaiból csöndül hozzánk, mint a háború szörnyű áldozatai árán megérni, megvalósulni készülő ígélet. Nem kell odaadni magunkat a reménynek, hogy már a háború után, az első fellángolásra lehetséges lesz egy oly

láttuk, hogy a bosszú szabályozása, korlátozása, évezredekkel megelőzte annak kiküszöbölését.

Azonban ezért, mert a végcél messze, tagadjuk meg a fejlődés lehetőségét? Ha a háborút kiküszöbölni egyelőre nem lehet is, vajon nem lehetne-e korlátok közé szorítani?

A mai világfelfordulás, elismerem, a lelkeket szkeptikusabbakká tette – és méltán – mint amilyenek akár csak pár évvel ezelőtt is voltak. De gondoljuk meg, hogy a maihoz hasonló megrázkódtatás éppen egy száz évvel ezelőtt érte csak a világot, ellenben a bécsi kongresszus óta egész sereg háborút viseltek a világ civilizált nemzetei egymás közt. Vajon ezen háborúk egyike sem lett volna megfelelő be rendezések, megfelelő szervezkedés mellett elkerülhető? Világrengések vannak és lesznek, amint hogy az államok belső életében sem kerülhető el végképp a forradalom, a belső jogrend felbomlása. Mégis, feladjuk a jogrend szilárdságába vetett hitünket, mert lehet forradalom, feladjuk-e a nemzetközi élet békés szabályozhatóságának reményét, mert lehet, hogy e szabályozás nagy időközönként felbomolhat?

Már e háború folyama alatt is energikus hangok hallatszanak egyes semleges államok, különösen az amerikai Unió részéről a háború okozta károk és veszedelemek miatt, melyek a semlegesek polgárait érik. A semlegesek ébrednek. Nem közömbös nekik, hogy háború van-e vagy nincs. Világos, hogy a nemzetközi érintkezés fokozatos növekedésével arányban nő ezután még inkább a semlegesek érdekelttsége, mely okvetlenül a nemtörődés mai álláspontjának feladására fogja kényszeríteni őket. Hogy mi és mennyi valósul meg ez irányban a jelen háború után, azt megmondani nem lehet. Jóslásokba bocsátkozni felesleges is. Egy bizonyos, s ez az, hogy a haladás másként nem képzelhető, mint a semlegesek kilépésével a tétlen szemléletből, mert csak bennük lehet meg az a hatalom, mely a háború-indítás mai önkényes formáját bizonyos garanciákhoz fűzni képes. A háború nem lesz kiküszöbölhető egyszerre, de meg lehet állapítani a jogosnak ismert háború feltételeit és lehet gondoskodni ezen feltételek komoly érvényesítéséről.

Az első bizonytalan, ingadozó kísérlet ez irányban tudvalevőleg a hágai konferenciákon már szintén megtörtént, amennyiben a semlegesek beavatkozási joga legalább negatívumokban biztosított, hogy maga a közvetítés nem tekinthető barátságtalan lépésnek. Ami kívánatos, a beavatkozás pozitív biztosítása, egyrészt ennek a semlegesekre, másrészt a viszályban levő államokra nézve kötelező tétellel. Legalább is a vizsgáló bizottságok működése volna kötelezővé teendő. Ám legyen háború, ha ez már elkerülhetetlen, de a civilizált államok társadalmának legalább ahhoz van joga, hogy tisztán lássa, jogérvényesítő vagy pedig rabló hadjá-

szilárd békeszervezetet létesíteni, mely a háborút mindörökké kizárná az emberi élet jelenségei közül. De hogy a bekövetkezendő szervezkedésnek sikerülni fog a háború veszélyét jelentékenyen korlátozni, az iránt kétségem nincs. Az említett londoni és berlini beszédek fényes bizonyosságai annak, hogy a nemzetközi jog fejlődése a jövőben mennyivel gyorsabb ütemben fog haladni, mint ahogy haladt a régmúltban.

rattal áll-e szemben. S e tekintetben a vizsgáló bizottság intézménye jelentőségében szinte túlemelkedik a választott bíróság felett.¹⁹

Ami a másik kérdést, a nemzetközi békés és háborús érintkezés, különösen a hadviselés, megállapított nemzetközi szabályainak kényszerítő erővel való felruházását illeti, felfogásom szerint itt kell és itt lehet leghamarabb tenni és eredményt érni el.

A békés érintkezés szabályainak megtartása ellen eddig sem lehet kifogás. E téren a nemzetközi jog szabályai a praxisban ugyanolyan bevégeztséggel jelentkeznek, mint az államonbelüli jogéi, sőt az államok szinte még fokozottabb, féltékenyebb gonddal őröködnék azok megtartásán, mint a belső jog érvényesülésén. A békés nemzetközi jog szabályainak megtartására elegendő garancia az államok jól felfogott önérdeke. E tekintetben tehát valóságos túlfeljődés mutatkozik a nemzetközi jog javára a belső joggal szemben, mert hisz a szankció az utóbbinál is egy szükséges rossz, egy a körülmények által megkívánt áldozat, az ideál voltaképpen ez utóbbinál is a jogparancs önkéntes teljesítése volna (ami aztán éppen a parancs jogi jellegét megszüntetné). Ami a tömegnél az egyesek csekély intelligenciája, ingatag erkölcsisége miatt kivihetetlen, azt az államok nagyobb belátása, erkölcsi jóhírnevükre való féltékenysége lehetővé teszi,

Csak a háborús érintkezés az a pont, ahol a szemrehányás joggal éri a mai gyámoltalan szabályozást, ahol éppen ezért a közvélemény ereje bizonyára elemi erővel fog követelni gyökeres átalakítást. A szabályok megvolnának: itt érezhető azonban legjobban a szankció hiánya. A belátás és az erkölcsi önmegbecsülés szavát itt a küzdelem izgalmi gyakran elnyomják. S ezt a szankciót meg is lehet és meg kell teremteni. A második hágai konferencia megtette ez irányban is a kezdeményező lépést, kimondván a kártérítési kötelezettséget arra a hadviselő félre, amelyik megszegi a konferencia által megállapított hadiszabályzat rendelkezéseit. Ha ez a szankció nem elég, amint hogy a mai háborúban hatástalannak bizonyult, gondoskodni kell, és lehet is, erősebb, hathatósabb megtorlásról, mely szükség esetén az illető államnak a nemzetközi jogközösségből való kizárása is lehet. (Wlassics: Jogállam 1915. 316. lap.) Az államok társadalma ugyanazt a büntetést fogja ezzel alkalmazni, melyet a primitív társadalmak alkalmaztak – egyéb büntető

¹⁹ A háború lehetőségének csökkentésére igen jó hatású volna ez ősi jog azon fogásának bevezetése a nemzetközi ügyleti jogba, mely abban állt, hogy a nyilvánosság az ügylet érvényességének feltételévé tétetett. Az ósrómai jognak nagyon jó okai voltak arra, hogy a *mancipatio* érvényét öt *civis pubes Romanus* és a hatósági hites mérlegtartó közreműködéséhez kösse. A szerződés körül felmerülhet viták, félremagyarázások nagy részét lehetlenné tette ezzel az egyszerű óvintézkedéssel. Át kell plántálni ezt a szabályt a nemzetközi jogba. (E követelmény sem, új dolog!) Az öt *civis Romanus* és a mérlegtartó szerepét játsszán a nyilvánosság, az alkotmányos államok parlamentjeinek ellenőrzése. Ha egyszer nemzetközi szabállyá lenne, hogy csak a nyilvános, publikált szerződések és megállapodások bírnak nemzetközi jogi kötelező erővel a háborúcsináló diplomaták dolga sokszorosan megnehezülne. Elképzelhető volnának-e olyan vakmerő szerződészegések és félremagyarázások minőknek tanúi voltunk e háború folyama alatt, ha a nagyközönség, úgy a saját állam, mint az ellenség és a semleges államok közönsége, a szerződés szövegével kezében, ellenőrizhetné diplomatái lépéseit. Vajon, eljutott volna-e pl. Anglia is a háború örvényéig, ha a közismerten hatalmas angol közvéleménynek évekkel előzőleg módja lett volna elbírálni a titokban tartott egyezményeket, melyek Anglia magatartását lekötötték?

szervezet híján – az egyesre, aki a köz érdeke ellen való magatartást tanúsított: a kiközösítést.

E tekintetben is véleményem szerint ez a háború fog fordulópontot képezni. Kellett, hogy legyen skandalum! A skandalum megvan: az üdvös reakció elkerülhetetlen.

Ne feledjük, hogy az államonbelüli jog fejlődésének is minden fontosabb *étape*-jét a visszaélésektől végsőkig elkeserített közvélemény felháborodott kitörése létesítette. A római 12 táblás törvény a patríciusok vérig-húsig menő kizsákmányoló üzelmeinek eredménye volt, csakúgy, mint ahogy a modern alkotmányjog és büntetőjog a XIV. és XV. Lajosok zsarnoki kényuralmának, az erre bekövetkezett viszázatának köszönheti kialakulását. Csak a háborús joggal való visszaélésekre lenne hatástalan a közvélemény elemi felháborodása? Semmi okunk nincs ezt feltételezni.

A római 12 táblás törvény meghagyja a hitelezőnek azt a jogot, hogy fizetésképtelen adósát fogságába ejtse s az eljárás végén akár meg is ölhesse; de szigorúan előírja az előzetes fogság részleteit: hány napig köteles az adóst megkötözve tartani, hány font súlyú bilincset verhet rá, mennyi lisztet tartozik neki adni, ha ez nem akarja önmaga élelmezni magát, hányszor tartozik kivezetni a vásárra, hogy valaki megszánva az adóst, kiválthassa.... A jövő nemzetközi joga, ha egyelőre nem lesz is elég erős arra, hogy a háború barbár intézményét végképpen a történelmi régiségek lomtárába számúzza, annyi ereje bizonyára lesz, amennyi a *decemvirek* törvényének volt, hogy legalább az emberiség legelemibb követelményeinek biztosítására szilárd garanciákat teremtsen a háborúban is!
